

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

А. В. ГОНЧАРОВА, Т. А. КОБЗЄВА

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Суми
Сумський державний університет
2015

УДК 347(477)(075.8)
ББК 67.404(4Укр)я7
Г65

Рецензенти:

А. М. Куліш – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Сумського державного університету;
Н. О. Горобець – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 6 від 18 грудня 2014 р.)*

Гончарова А. В.

Г65 Цивільне право України : навч. посіб. /
А. В. Гончарова, Т. А. Кобзева. – Суми : Сумський
державний університет, 2015. – 168 с.
ISBN 978-966-657-552-7

У навчальному посібнику викладені питання щодо цивільного права, аналізується чинне законодавство України, висвітлюються основні засади цивілістики, основні принципи, поняття та категорії, зазначені в Цивільному кодексі України. Окрема увага приділена договірним правовідносинам та аномаліям у цивільному праві України.

Посібник відповідає програмі навчальної дисципліни для вищих навчальних закладів. Чітке графічне виділення визначень і текстових блоків сприяє концентрації уваги студентів, дає можливість систематично засвоювати знання з дисципліни.

Рекомендований студентам вищих юридичних навчальних закладів. Він може бути корисним науковим та практичним працівникам, які займаються проблемами цивільного права.

**УДК 347(477)(075.8)
ББК 67.404(4Укр)я7**

© Гончарова А. В., Кобзева Т. А., 2015
ISBN 978-966-657-552-7 © Сумський державний університет,
2015

Зміст	С.
Передмова.....	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	7
1.1. Загальні положення цивільного права.....	7
1.2. Цивільне законодавство	8
1.3. Поняття та особливості цивільних правовідносин. Здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків.....	10
1.4. Захист цивільних прав, відповідальність у цивільному праві	13
РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	19
2.1. Об'єкти цивільних прав	19
2.2. Фізичні особи як суб'єкти цивільних прав.	21
2.3. Юридичні особи.....	25
РОЗДІЛ 3. ПРАВОЧИНИ. ПРЕДСТАВНИЦТВО. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ.....	28
3.1. Правочини	28
3.2. Представництво і довіреність.....	34
3.3. Строки та терміни. Позовна давність	37
3.4. Опіка та піклування.....	40
РОЗДІЛ 4. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	43
РОЗДІЛ 5. ПРАВО ВЛАСНОСТІ	49
5.1. Поняття та ознаки права власності	49
5.2. Право інтелектуальної власності	52
5.3. Правова охорона винаходів	56
РОЗДІЛ 6. ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ.....	59
6.1. Загальні положення щодо зобов'язань	59
6.2. Виконання зобов'язань.....	62
6.3. Способи забезпечення виконання зобов'язань	70
6.4. Припинення зобов'язань.....	81
6.5. Договір купівлі-продажу.	81

6.6. Договір поставки.....	86
6.7. Договір міни (бартеру).....	88
6.8. Договір контрактації сільськогосподарської продукції.....	89
6.9. Договір дарування. Пожертва.	91
6.10. Договір ренти.	96
6.11. Договір довічного утримання.	98
6.12. Договір найму (оренди).....	100
6.13. Договір прокату.....	103
6.14. Договір найму (оренди) транспортного засобу.....	104
6.15. Договір лізингу.....	105
6.16. Договір найму житла.	107
6.17. Договір позички.	110
6.18. Договори щодо надання послуг.....	112
6.19. Договір страхування.	113
6.20. Договір доручення.	115
6.21. Договір комісії.....	117
6.22. Договір управління майном.	118
6.23. Договір позики.	119
6.24. Кредитний договір.	120
6.25. Договір банківського вкладу.....	122
6.26. Договір банківського рахунка.....	123
6.27. Договір факторингу	124
6.28. Загальні положення про розрахунки.	125
6.29. Договір комерційної концесії	126
6.30. Договір про спільну діяльність.....	128
6.31. Договір підряду.	129
РОЗДІЛ 7. НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ.....	130
7.1. Поняття та види недоговірних зобов'язань.	130
РОЗДІЛ 8. СПАДКОВЕ ПРАВО	133
8.1. Поняття спадкового права	133
8.2. Усунення від права на спадкування.....	135
8.3. Спадкування за заповітом.	136
8.4. Види заповідальних розпоряджень.....	139
8.5. Виконання заповіту	143
8.6. Право на обов'язкову частку у спадщині.....	144

8.7. Спадкування за законом.....	145
8.8. Прийняття та відмова від спадщини.....	147
8.9. Спадковий договір.....	150
РОЗДІЛ 9. АНОМАЛІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	151
9.1. Договір парі.....	151
9.2. Договір лотереї.....	154
9.3. Право на доменне ім'я в мережі Інтернет	155
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	160

Передмова

Цивільне право України є однією з провідних галузей у системі національного права.

Навчальний посібник підготовлений із метою надання допомоги у вивченні дисципліни «Цивільне право».

Цивільне право забезпечує регулювання певної сфери відносин:

- 1) відносин власності;
- 2) відносин товарно-грошового обігу;
- 3) відносин сфери особистого життя громадян.

У навчальному посібнику аналізується чинне законодавство України, висвітлюються основні засади цивілістики, її основні принципи, основні поняття та категорії, зазначені в Цивільному кодексі України. Структура навчального посібника побудована на найбільш оптимальному та легкому поданні матеріалу.

У посібнику висвітлені основні питання цивільного права, виникнення немайнових та майнових прав та обов'язків, визначені особливості правового статусу суб'єктів цивільного права, ґрунтовно проаналізовано основні поняття та особливості немайнових та майнових правовідносин. Окрема увага приділена договорним правовідносинам та аномаліям у цивільному праві України.

Особливе значення мають майнові відносини, вони складають основну сферу регулювання цивільного права. Студенти повинні знати особливості відносин власності та відносин у галузі товарообігу, відносин у сфері особистого життя громадян, їх творчої та інтелектуальної діяльності.

Необхідно звернути увагу і на метод цивільно-правового регулювання. Ознаки методу відображені в загальному юридичному становищі суб'єктів, у диспозитивних началах цивільного законодавства, в особливостях цивільно-правових санкцій.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Загальні положення цивільного права

Принципи цивільного права:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності;
- 5) судовий захист цивільних прав та інтересів;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність;
- 7) юридична рівність суб'єктів.

Функції цивільного права:

- 1) регулятивна;
- 2) охоронна;
- 3) попереджувально-виховна;
- 4) попереджувально-стимулювальна.

Регулятивна забезпечує врегулювання нормами цивільного права відносин власності, товарно-грошових, особистих немайнових (наприклад ст. 665–711 ЦК України регулюють відносини з приводу купівлі-продажу).

Охоронна забезпечує захист порушених прав суб'єктів цивільного права.

Попереджувально-виховна тісно пов'язана з охоронною і досягається через інститут цивільно-правової відповідальності.

Попереджувально-стимулювальна полягає в стимулюванні різними цивільно-правовими засобами необхідної суспільству і державі поведінки громадян та організацій.

Цивільне право складається з двох частин: загальної та особливої.

Загальну частину складають норми про основні положення цивільного права, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, здійснення і захист цивільних прав, суб'єкти та об'єкти цивільних прав, правочини, представництво і довіреність, строки і терміни, позовна давність, правовий інститут особистих немайнових прав, речове право, право власності, право інтелектуальної власності, зобов'язальне право (загальна частина) та спадкове право.

Особлива частина складається з окремих видів зобов'язань: договірні зобов'язання, зобов'язання з односторонніх дій, позадоговірні зобов'язання (делікти та зобов'язання з набуття, збереження майна без достатніх правових підстав).

1.2. Цивільне законодавство

Основу цивільного законодавства становить Конституція України. Вона передбачає цивільно-правові засади регулювання відносин власності (ст. 13, 14, 41), в ній закладені права громадянина на ім'я, честь, гідність.

Юридичну силу мають Закони України, серед них основним є Цивільний кодекс, затверджений Верховною Радою України 16.01.2003 р. Він складається із 6 книг, 90 глав, 1308 статей. Книга перша – «Загальні положення», книга друга – «Особисті немайнові права фізичної особи», книга третя – «Право власності та інші речові права», книга четверта – «Право інтелектуальної власності», книга п'ята – «Зобов'язальне право», книга шоста – Спадкове право, Закони України «Про захист прав споживачів», «Про заставу», «Про цінні папери та фондову біржу» та інші.

Елементами структури цивільного законодавства є підзаконні акти: Укази Президента, наприклад, «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів», «Про організаційні заходи з підготовки

об'єктів права державної власності до приватизації» та інші, Постанови Кабінету Міністрів, наприклад “Про заходи щодо створення системи реєстрації прав власності на нерухоме майно”, Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 р., якою затверджено Положення про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та подразнювальної дії, та інші.

Міністерства та відомства видають накази та розпорядження, наприклад, Наказом Мінфіну України від 16.05.1996 р. затверджена Інструкція про порядок реєстрації виданих, повернутих та використаних довіреностей на отримання цінностей, а Наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків та торгівлі (далі – МЗЕЗТ) України від 9.12.1995 р. – Правила торгівлі транспортними засобами і номерними агрегатами.

Локальні акти – статuti та установчі договори підприємств.

У цивільному праві застосовуються такі поняття, як «аналогія права» та «аналогія закону».

Застосування аналогії закону можливе за таких умов:

1) відносини сторін перебувають у сфері дії цивільного права, тобто є цивільно-правовими відносинами;

2) зазначені цивільні відносини не врегульовані Цивільним кодексом та іншими актами цивільного законодавства або договором;

3) існують норми, що регулюють подібні за змістом відносини.

Якщо використати аналогію закону для врегулювання відносин неможливо, наприклад через відсутність норм, що регулюють подібні відносини, застосовують аналогію права, тобто використовують загальні засади цивільного законодавства.

Умови застосування аналогії права такі:

- 1) відносини сторін перебувають у сфері дії цивільного права, тобто є цивільними відносинами;
- 2) зазначені цивільні відносини не врегульовані ЦК, іншими актами цивільного законодавства або договором;
- 3) відсутні норми, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини.

Важливе значення для ефективного функціонування правової системи мають постанови Пленуму Верховного Суду України. В них даються керівні роз'яснення судам із питань застосування цивільного законодавства. Вони мають рекомендаційний характер. Роз'яснення вищих судових органів потрібно розглядати як форми тлумачення чинного законодавства, що застосовуються судами.

1.3. Поняття та особливості цивільних правовідносин. Здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків

Особливості цивільно-правових відносин:

- а) це майнові відносини і особисті немайнові, урегульовані нормами цивільного права;
- б) їх учасники характеризуються майновою відокремленістю і юридичною рівністю;
- в) для цивільно-правових відносин характерна ініціатива сторін;
- г) суб'єктивні права та обов'язки учасників цивільно-правових відносин виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів.

Елементами цивільно-правових відносин є:

- суб'єкти ;
- об'єкти;
- суб'єктивне цивільне право;
- суб'єктивний цивільний обов'язок.

Суб'єктивне цивільне право – це міра дозволеної поведінки суб'єкта цивільних правовідносин та юридичні можливості, надані йому нормами права і які називаються ще правомочностями.

Суб'єктивне цивільне право складається з 3 правомочностей:

- 1) права на власні дії (суб'єкт має право здійснювати самостійно фактичні та юридичні дії);
- 2) права вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання ним певних дій;
- 3) права на захист у випадках порушення суб'єктивного права.

Суб'єктивний цивільний обов'язок – це міра належної поведінки суб'єкта. Суб'єкт має право виконувати певні дії, прийняті ним добровільно чи покладені на нього законом, або ж утримуватися від них.

Існує два види обов'язку: активний і пасивний.

Активний – боржник повинен виконати певні юридичні або фактичні дії.

Пасивний – утримуватися від активних дій для виконання свого обов'язку. У більшості цивільно-правових відносин кожний із суб'єктів має права і несе обов'язки, і лише у деяких випадках є чисто уповноважені та чисто зобов'язані особи. Наприклад, у договорі дарування.

Цивільно-правові відносини поділяють на види за різними критеріями:

1. За характером виникнення:

- а) регулятивні – через які здійснюється регулювання майнових і особистих немайнових відносин;
- б) охоронні – які виникають із правопорушень, тобто порушень правових норм, суб'єктивних прав чи заподіяння шкоди потерпілим (це, наприклад, відносини, які виникають із факту витребування власником майна з чужого незаконного володіння, або при заподіянні шкоди).

2. За колом зобов'язаних осіб і ступенем їх конкретизації:

а) абсолютні – в них визначено лише одну сторону, яка має право, тобто уповноважену сторону. Абсолютність суб'єктивного права – в його охороні від усіх і кожного і в його здійсненні на підставі власної діяльності уповноваженої особи (відносини власності, авторське право);

б) загальнорегулятивні – відносини відображають зв'язок кожного з кожним. У них на боці уповноваженої і зобов'язаної особи – кожен і всі (цивільно-правові відносини, пов'язані із здійсненням права на здоров'я, вони виникають між усіма особами, які потрапляють у сферу дії цивільно-правових норм про охорону здоров'я);

в) відносні – в них конкретно визначені обидві сторони: уповноважена і зобов'язана (договір підряду, найму тощо).

3. За характером поведінки зобов'язаної сторони:

а) активні – в яких боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певну дію (передати майно, виконати роботу тощо);

б) пасивні – в яких зобов'язана сторона повинна утримуватися від порушення суб'єктивного права кредитора (авторські, право власності).

4. За об'єктом правовідносин:

а) речові – об'єктом є майно, речі тощо;

б) зобов'язальні – об'єктом є дії (договір підряду тощо).

Суб'єктивному цивільному обов'язку відповідає і юридичний обов'язок. Цивільний обов'язок – це адресована зобов'язаній особі вимога певної поведінки, що відповідає умовам договору. Виконання його підпорядковане певним принципам.

Обов'язок повинен виконуватися:

- у певних межах, установлених договором або актом цивільного законодавства;
- виконання обов'язку повинно бути реальним;
- він повинен бути виконаний належним чином (тобто дотримані всі умови зобов'язання);
- виконаний у належному місці і в строк, зазначений у договорі або нормативному акті.

Обов'язок може бути активного і пасивного типів. Активний обов'язок полягає у вимозі до зобов'язаної особи вчинити певну дію. Невиконання цієї дії спричиняє застосування санкцій, передбачених договором або законом. Пасивний – заборона здійснювати певні дії.

Виконання обов'язку забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, встановленими законом, договором або актом цивільного законодавства. Способи заохочення – наприклад, надбавка до платежу за дострокове виконання зобов'язання, мірами відповідальності є штраф, відшкодування збитків, застава тощо. Звільнення особи від відповідальності може бути у випадках, установлених договором або актами цивільного законодавства.

1.4. Захист цивільних прав, відповідальність у цивільному праві

Захист цивільних прав може відбуватися :

- у судовому порядку;
- шляхом самозахисту;
- шляхом звернення до Президента України;
- захист прав нотаріусами.

Стаття 16 ЦК України встановлює способи їх захисту, це:
– *визнання права* – необхідність цього способу захисту виникає у тих випадках, коли існування у певної особи права викликає сумнів, не підтверджується документами встановленої форми. Цей спосіб захисту може бути реалізований лише в юрисдикційному порядку, вимога позивача звернена до суду, який на підставі наданих доказів офіційно встановлює наявність або відсутність у нього спірного права;

– *визнання правочину недійсним* – спосіб захисту, який застосовується у випадку укладення заперечуваного правочину, застосовується у випадках та порядку, передбаченому параграфом 2 гл. 16 ЦК;

- *припинення дій, що порушують право*, – застосовується у випадках щодо триваючого цивільного правопорушення, наприклад для забезпечення заборони проводити певні дії (використовувати товарний знак);
- *відновлення становища, яке існувало до порушення права*, – має місце у випадках, коли припинення порушення суб'єктивного права та притягнення винного до відповідальності недостатньо, а необхідно поновити порушене право у повному обсязі (застосувати реституцію), наприклад у випадку визнання правочину недійсним;
- *примусове виконання обов'язку особи в натурі* – полягає у тому, що кредитор зобов'язує боржника реально виконати обов'язки, взяті ним на себе за договором;
- *зміна або припинення правовідносин* – особа може припинити дію договору (розірвати його достроково) у разі, коли зрозуміло, що договір не буде виконаний належним чином і в передбачені терміни (при купівлі - продажу неякісних товарів);
- *визнання незаконним акта органу державної влади*, органу влади АР Крим чи органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб;
- *відшкодування збитків* – збитки – це втрати, яких особа зазнала у зв'язку із знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки), а також доходи, які особа могла б реально одержати (упущена вигода);
- *відшкодування моральної шкоди* – сплата потерпілому грошової компенсації за фізичні та моральні страждання, який той зазнав внаслідок скоєного правопорушення.

Самозахист цивільних прав: способи захисту повинні відповідати змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, спричиненим цим порушенням.

Формами захисту є:

- необхідна оборона;
- завдання шкоди у стані крайньої необхідності;
- притримання майна кредитором.

Особа здійснює право захисту на свій розсуд.

Захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади АР Крим або органами місцевого самоврядування. Захист здійснюється в адміністративному порядку шляхом оскарження дій актів державних органів до вищого органу виконавчої влади. Разом із тим звернення до адміністративної інстанції не позбавляє особу можливості звернутися за захистом своїх прав до суду.

Захист прав нотаріусами – нова форма захисту, нотаріус здійснює захист шляхом здійснення виконавчого напису на борговому документі.

Засоби цивільно-правового захисту різні і залежать від змісту цивільного правопорушення. Основна їх мета – відновлення прав суб'єктів, чиї права порушені.

Залежно від цілей способи захисту поділяють на:

- міри захисту;
- міри відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність – це правовідносини, що виражаються у вигляді несприятливих наслідків майнового і немайнового характеру у боржника, які забезпечуються державним примусом і тягнуть за собою осуд правопорушника та його суб'єкта.

Форма цивільно-правової відповідальності – це ті обтяження, що покладаються на правопорушника. Відповідальність може виражатися такими формами: відшкодування шкоди, сплата неустойки, втрата завдатку, конфіскація.

Договірна відповідальність – це відповідальність, що передбачена у договорі і настає в разі порушення умов договору.

Позадоговірна відповідальність має місце у випадку заподіяння правопорушення боржником, який не був із кредитором у договірних правовідносинах.

Часткова відповідальність – застосовується при скоєнні правопорушення кількома особами. Воно має місце тоді, коли у ньому беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, і

кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожен із боржників повинен виконати зобов'язання у певній частці, що припадає на нього відповідно до закону або договору. Частки визнаються рівними, якщо їх розмір не визначений договором або законом.

Субсидіарна відповідальність настає тоді, коли в зобов'язанні беруть участь два боржники, один з яких основний, інший – додатковий (субсидіарний). Така відповідальність впливає із закону або умов договору. Мета – встановлення гарантій забезпечення прав кредитора на відшкодування заподіяної йому шкоди за рахунок інших осіб. Додатковий кредитор відповідає за основного боржника у разі, якщо кредитор не може задовольнити вимоги кредитора.

Солідарна відповідальність настає тоді, коли це зазначено у законі або договорі, наприклад у разі неподільності предмета зобов'язання. Солідарна відповідальність дозволяє кредитору притягнути до відповідальності будь-кого з боржників у повному обсязі або частково. Усі боржники залишаються зобов'язаними до того часу, поки зобов'язання не буде виконане повністю.

Повна відповідальність – відшкодування заподіяної шкоди повинно бути здійснено в повному обсязі – це основний принцип повного відшкодування шкоди.

Обмежена відповідальність установлюється в окремих випадках законом або договором. Це означає, що за порушення обов'язку сплачується лише неустойка, а збитки не відшкодовуються або хоч і відшкодовуються, але не повному обсязі (наприклад, підприємства транспорту відповідають за втрату, пошкодження вантажу у розмірі фактичної шкоди, неoderжані доходи не відшкодовуються).

Підвищена відповідальність може встановлюватися за окремими видами зобов'язань. Так, за Законом України “Про бібліотечну справу” користувачі за втрату, пошкодження книг несуть відповідальність у кратному розмірі.

Зменшення розміру відповідальності допускається, якщо:

- 1) доведена вина обох сторін у невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання;
- 2) кредитор навмисно чи необачно сприяв збільшенню розміру збитків або не вжив заходів щодо їх зменшення;
- 3) суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, враховуючи матеріальне становище порушника, крім випадків, коли шкода заподіяна вчиненням злочину.

Необхідно звернути увагу на юридичні підстави відповідальності, якими є сукупність елементів складу правопорушення, а саме:

- об'єкт (суспільні правовідносини, що регулюються цивільним правом);
- суб'єкт (правопорушник, заподіював шкоду);
- об'єктивна сторона:
 - а) шкода, заподіяна правопорушенням;
 - б) протиправність поведінки правопорушника;
 - в) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою;
- суб'єктивна сторона (вина правопорушника).

Умовами цивільної відповідальності є наявність:

- 1) протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) особи;
- 2) шкідливого результату такої поведінки (шкоди);
- 3) вини особи, яка заподіяла шкоду;
- 4) причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою.

Підставами звільнення від відповідальності є:

1. *Непереборна сила* – це надзвичайна і невідворотна за даних умов подія. На практиці це також називають форс-мажорні обставини.

2. *Випадок (казус)* – обставина, що свідчить про відсутність вини будь-кого з учасників зобов'язання, а не взагалі про відсутність будь-якої вини щодо заподіяння шкоди. Він характеризується суб'єктивною непередбаченістю: якби особа знала про можливість настання випадку, вона могла б запобігти шкоді.

3. *Вина потерпілого (кредитора)*. За загальним правилом шкода в такому випадку не відшкодовується (ст. 1193 ЦК).

Правочин, яким скасовується або обмежується відповідальність за умисне порушення зобов'язання, є нікчемним (ст. 614 ЦК). Вина потерпілого може впливати на обсяг належного йому відшкодування в бік зменшення. Якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом (ст. 1193 ЦК).

РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.

2.1. Об'єкти цивільних прав

Об'єкти цивільних прав – це матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини.

За критерієм оборотоздатності об'єкти цивільних прав поділяють на:

- а) об'єкти, що обертаються вільно;
- б) об'єкти, обмежено оборотоздатні;
- в) об'єкти, вилучені з цивільного обороту.

Речі – основний вид об'єктів цивільних прав. Залежно від особливостей їх правового режиму, цільового призначення та інших критеріїв речі класифікують на

1. *Засоби виробництва.* До основних засобів виробництва належать будівлі, споруди, машини, устаткування, засоби транспорту і зв'язку. Оборотними засобами є сировина, основні та допоміжні матеріали, паливо, запчастини тощо.

2. *Нерухомі та рухомі речі.* Нерухомими є земля, будинки, споруди, мости тощо. Рухомі речі можуть вільно переміщатися у просторі: морські судна, космічні об'єкти тощо.

3. *Подільні та неподільні.* Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення (продукти харчування тощо). Неподільною є річ, яка при поділі втрачає первісне значення (телевізор, стіл тощо).

4. *Продукти, плоди та доходи.* Це все те, що виробляється, добувається, одержується з речі (урожай, відсотки від банківських вкладів, приплід від худоби тощо).

5. *Споживні і неспоживні.* Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існування у первісному вигляді (продукти харчування). Неспоживною є річ, призначена для

неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд упродовж тривалого часу (машини, одяг).

6. *Визначені родовими або індивідуальними ознаками.* Річ є індивідуальною, якщо вона наділена лише їй властивими ознаками, що відрізняють її від інших однорідних речей (автомобіль певної моделі, телевізор тощо). Речі, визначені родовими ознаками, це речі, що вимірюються вагою, числом.

7. *Головні речі та приналежності.* Річ, призначена для обслуговування іншої (основної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю (фотоапарат і футляр, скрипка і футляр, шафа і шухляди до неї тощо). Приналежність завжди йде за основною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом.

8. *Складні речі та складові частини речі.* Складною вважається річ, утворена з кількох речей, які утворюють єдине ціле, що дає можливість використовувати її за призначенням. Складовою частиною речі є те, що вона може бути відокремлена від неї без її пошкодження.

9. *Майно.* Майновий комплекс. Майно – це особливий об'єкт. Під майном розуміють сукупність речей. До змісту поняття “майно” можуть вкладатися і майнові права, що є невід'ємними від майна. Цілісний майновий комплекс – це підприємство, яке використовується для здійснення підприємницької діяльності. Він містить в собі: усі види майна, земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування тощо. Підприємство як єдиний майновий комплекс визнається нерухомістю.

Важливими об'єктами цивільних прав є гроші, валютні цінності та цінні папери.

Гроші – це речі, визначені родовими ознаками. Особливість грошей у тому, що вони оцінюються не за кількістю грошових знаків, а за кількістю грошових одиниць і є універсальним еквівалентом вартості будь-якого товару.

Валютні цінності – це валюта України, грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, коштів на

рахунках; вклади у банківських установах, платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації тощо), іноземна валюта, банківські метали (золото, срібло, платина тощо). Регулювання ними здійснюється відповідно до Декрету КМ України від 19.02.93 р. “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”.

Цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права і визначають взаємовідносини між особою, яка випустила ці документи, і власником, та передбачають виконання зобов’язань згідно з умовами їх випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа іншим особам. Згідно з ЦК України (ст. 195) у цивільному обігу можуть бути такі групи цінних паперів:

- пайові цінні папери, що засвідчують участь у статутному капіталі, надають власникам право на участь в управлінні. Боргові цінні папери, що засвідчують відносини позики і передбачають зобов’язання емітента сплатити у визначений термін кошти (облігації, векселі, чеки тощо);

- похідні цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов’язаний із правом на придбання чи продаж упродовж терміну, встановленого договором, цінним папером (опціони, ф’ючерси тощо).

Об’єктом цивільних прав є і нематеріальні блага фізичної особи. Це честь, гідність людини, її здоров’я, недоторканність, безпека, ділова репутація, таємниця листування, таємниця особистого життя, вільний вибір місця проживання, свобода літературної та художньої творчості та інші.

2.2. Фізичні особи як суб’єкти цивільних прав

Цивільна правоздатність – це здатність мати права й обов’язки, що визнається за всіма фізичними особами. Вона

виникає з моменту народження людини і припиняється з її смертю. Існування правоздатності означає наявність певного правового зв'язку між державою і особою.

Змістом цивільної правоздатності є сукупність юридичних можливостей придбання конкретних особистих прав і обов'язків, які особа може мати відповідно до законодавства (Конституція України, ст. 28, 29, 33, 31, 36, 39, 54).

Цивільна дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки.

Зміст цивільної дієздатності складається з таких елементів:

- а) здатності своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки;
- б) здатності своїми діями здійснювати належні даній особі цивільні права і покладені на неї обов'язки;
- в) здатності своїми діями розпоряджатися належними особі правами;
- г) здатності нести цивільно-правову відповідальність за вчинення цивільних правопорушень (деліктоздатність).

Стаття 35 ЦК передбачає підстави, коли фізичній особі може бути надана повна дієздатність:

- якщо особа досягла 16 років і працює за трудовим договором;
- якщо неповнолітня особа записана батьком або матір'ю дитини;
- за рішенням органів опіки та піклування за письмовою згодою батьків, в разі відсутності згоди – за рішенням суду;
- якщо особа досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю (повна дієздатність настає з моменту державної реєстрації її як підприємця).

Часткова дієздатність регламентує обсяг дієздатності малолітніх осіб у віці до 14 років. Такі особи вправі вчиняти дрібні побутові правочини (ст. 31 ЦК). Малолітня особа не несе відповідальності за заподіяну шкоду, відповідають її батьки, опікуни, усиновителі.

Неповна цивільна дієздатність в осіб у віці від 14 до 18 років. Такі особи мають право :

- 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;
- 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- 4) самостійно укласти договір банківського вкладу та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я.

Інші правочини така особа вчиняє за згодою батьків або піклувальників. На вчинення правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова і нотаріально засвідчена згода батьків, піклувальників або усиновлювачів.

Обмеження особи в дієздатності проводиться у судовому порядку відповідно до ст. 36 ЦК України.

Підстави для обмеження в дієздатності:

- 1) зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо;
- 2) це ставить або його сім'ю, або інших осіб, яких ця особа зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Недієздатною може бути визнана особа, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними (ст. 39 ЦК). Суд ухвалює рішення про визнання особи недієздатною на підставі медичних документів (Постанова Пленуму ВС України від 28.03.72 р. "Про судову практику по справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним" із змінами та доповненнями). Особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду або з дня, зазначеного в рішенні. Над такою особою встановлюється опіка. Особа може бути поновлена в дієздатності за рішенням суду в разі значного поліпшення її психічного стану, і вона може усвідомлювати

значення своїх дій та керувати ними (ст. 42 ЦК, ч. 3, 4 ст. 260 ЦПК). Це справи окремого провадження, підставою для порушення справи є заява до суду, а не подання позову.

Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо вона відсутня в місці постійного проживання та упродовж одного року не отримані відомості про місце її перебування;

Початком безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були отримані останні відомості про відсутню особу, якщо неможливо встановити день останніх відомостей про особу. А якщо неможливо встановити місяць, то початком відсутності вважається перше січня наступного року.

Правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою:

1. Над майном такої особи встановлюється опіка.
2. Утриманці мають право на пенсію.
3. Припиняються договір доручення і дія доручення, виданого нею чи їй.
4. Подружжя такої особи має право розірвати шлюб у спрощеному порядку.

Правові наслідки при появі такої особи:

1. Суд скасовує своє рішення про визнання особи безвісно відсутньою.
2. Шлюб може бути поновлений шляхом нової реєстрації.
3. Припиняється опіка над майном.
4. Припиняється виплата пенсії утриманцям.

Фізична особа може бути оголошена померлою, якщо вона відсутня в місці її постійного проживання; упродовж трьох років немає відомостей про її місце перебування; невідомість місця перебування не можна усунути за допомогою заходів, ужитих зацікавленими особами і державними органами.

Перебіг строку починається у такому самому порядку, як і при визнанні особи безвісно відсутньою.

Трирічний строк скорочується до шести місяців, якщо особа пропала безвісти при обставинах, що загрожували смертю або дають підставу припускати її загибель від певного

нещасного випадку, до двох років, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити особу померлою і до спливу цього терміну, але не раніше ніж через шість місяців.

Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою:

1. Відкривається спадщина (спадкоємці не мають права відчужувати упродовж п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у спадщину).
2. Утриманці мають право на одержання пенсії.
3. Шлюб припиняється.
4. Припиняються договір доручення і дія доручення.

Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою:

1. Суд скасовує своє рішення про оголошення особи померлою.
2. Шлюб відновлюється, якщо дружина або чоловік не зареєстрували інший шлюб.
3. Ця особа має право вимагати повернення майна, що перейшло у спадщину спадкоємцям:

а) якщо майно перейшло до держави, АР Крим або територіальних громад, то воно повертається в натурі, а якщо воно не збереглося, то повертається його вартість;

б) якщо майно перейшло родичам або безоплатно іншим особам, то воно повертається в натурі, а якщо майно перейшло за відплатним договором, то лише у разі, якщо особа, яка придбала майно, знала, що особа, яка оголошена померлою, жива. Не повертається безоплатно придбане і збережене майно, придбане за набувальною давністю а також гроші і цінні папери.

2.3. Юридичні особи

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована в установленому порядку. Юридична особа наділяється правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді (ст. 80 ЦК України).

Ознаки юридичної особи:

- 1) наявність відокремленого майна;
- 2) самостійна відповідальність за зобов'язаннями;
- 3) вона певним чином організована як єдине ціле (організаційна єдність);
- 4) виступає в цивільних правовідносинах від свого імені;
- 5) може бути позивачем і відповідачем у суді.

Способи створення юридичної особи:

1. Розпорядчий – юридична особа створюється на підставі розпорядження державного органу.
2. Дозвільний – таким способом створюються, наприклад, об'єднання громадян.
3. Договірний – шляхом укладення договору (це повне товариство, командитне та інші).

Юридична особа відповідає самостійно за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), крім випадків, установлених законом (ст. 96 ЦК). Особи, які створили юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), пов'язаними з її створенням, лише у разі подальшого схвалення їх дій відповідним органом юридичної особи.

Філії та представництва є окремими підрозділами юридичної особи. Вони розміщені поза її місцезнаходженням і не є юридичними особами.

Філія – це відокремлений підрозділ юридичної особи, що розміщений поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництво – це відокремлений підрозділ юридичної особи, що розміщений поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. Вони не мають права виступати від свого імені в цивільному

обороті, наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Вони можуть вести окремий бухгалтерський облік. Їх керівники призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності (тобто від імені юридичної особи). Представництва не підлягають спеціальній реєстрації.

Відомості про філії та представництва внесені до Єдиного державного реєстру.

Припинення юридичної особи здійснюється шляхом:

- злиття;
- приєднання;
- поділу;
- перетворення;
- виділу;
- ліквідації.

Злиття передбачає припинення діяльності двох або більше юридичних осіб і передачу всіх прав та обов'язків новій юридичній особі.

Приєднання передбачає припинення діяльності однієї юридичної особи та передачу всіх прав і обов'язків іншій.

Поділ – на базі однієї юридичної особи виникають дві й більше юридичних осіб.

Виділ – на базі однієї юридичної особи створюється ще одна юридична особа, якій виділяється частина майна першої.

Перетворення – юридична особа одного виду перетворюється в іншу організаційно-правову форму. Нова є правонаступником першої.

Ліквідація – це така форма припинення юридичної особи, при якій вона перестає існувати, права та обов'язки не переходять до іншої юридичної особи.

Юридичні особи вважаються такими, що припинили своє існування з моменту вилучення їх із Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОЧИНИ. ПРЕДСТАВНИЦТВО. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

3.1. Правочини

Стаття 11 ЦК України встановлює приблизний перелік підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, що називаються юридичними фактами.

Юридичні факти – це передбачені нормами права конкретні життєві обставини, що зумовлюють виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Правова наука класифікує юридичні факти на підставі певних критеріїв:

1. Залежно від зв'язку з волею суб'єктів їх поділяють на:

- дії;
- події.

Події – це юридичні факти, настання яких не залежить від вольової поведінки осіб (землетрус, непереборна сила, смерть).

Дії (бездіяльність) – це юридичні факти, настання яких не залежить від волі осіб.

Дії залежно від того, чи відповідають вони вимогам законодавства, поділяють на правомірні та неправомірні.

Неправомірні дії порушують положення законів, інших нормативних актів, принципи права (завдання збитків, порушення договірних зобов'язань тощо). Неправомірні дії можна класифікувати на цивільні правопорушення і злочини.

Правомірні дії відповідають вимогам законів та принципам права. Правомірні дії поділяють на:

- юридичні акти, це правомірні дії суб'єктів метою яких є виникнення, зміна та припинення цивільних правовідносин (це акти органів місцевого самоврядування та державних органів);
- юридичні вчинки – це правомірні дії суб'єктів цивільних правовідносин, з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки незалежно від того, чи була у суб'єктів мета досягти того чи іншого результату (створення винаходу, художніх творів тощо).

2. *Залежно від наслідків, спричинених юридичними фактами, їх поділяють на:*

- правостворювальні (народження дитини, будівництво будинку тощо), з якими норми цивільного законодавства пов'язують виникнення цивільних прав та обов'язків;
- правозмінювальні – це юридичні факти, настання яких тягне за собою зміну цивільних правовідносин (поступлення вимоги, переведення боргу);
- правоприпинені – це факти, з настанням яких цивільне законодавство пов'язує припинення цивільних правовідносин (виконання боргу тощо);
- правовідновлювальні – це факти, з настанням яких законодавство пов'язує відновлення прав та обов'язків, які суб'єкти раніше втратили (явка особи, яка була визнана безвісно відсутньою);
- правоперешкоджальні – що перешкоджають виникненню, зміні та припиненню правовідносин, наприклад визнання фізичної особи судом недієздатною приводить до неможливості вчинення нею правочинів).

Частина 2 ст. 11 ЦК містить такий приблизний перелік юридичних фактів, які є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків:

- договори та інші правочини;
- створення літературних, художніх творів, винаходів;
- створення інших результатів інтелектуальної діяльності;
- завдання майнової та моральної шкоди іншій особі та ін.

Правочин є найбільш поширеною підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Це волевий, правомірний акт, безпосередньо спрямований на досягнення певного правового результату. Без волевиявлення немає правочину.

Залежно від кількості сторін правочини поділяють на одно-, дво- та багатосторонні (ч. 2 ст. 202 ЦК).

Односторонніми правочинами є правочини, в яких є волевиявлення однієї сторони (наприклад, заповіт, дарування).

Двостороннім є правочин, де є волевиявлення двох сторін (наприклад, купівля - продаж, міна тощо).

Багатостороннім є правочин, де є волевиявлення трьох, чотирьох і більше сторін. Другі й треті називаються договорами.

За характером правовідносин, що виникають, правочини поділяють на: відплатні, безвідплатні.

Відплатним є правочин, у якому обов'язок першої сторони здійснити певні дії відповідає обов'язку другої надати першій стороні зустрічне майнове задоволення. Відплатність може виражатися у наданні грошей, речей, послуг, робіт тощо (договір купівлі-продажу, міни, страхування).

Безвідплатним є правочин, в якому обов'язок набувається стороною без отримання зустрічного майнового задоволення від іншої сторони (позичка, дарування тощо).

Залежно від моменту вчинення правочин буває консенсуальним та реальним.

Консенсуальним є правочин, для вчинення якого необхідна згода двох сторін за всіма істотними умовами. Більшість правочинів є консенсуальними.

Реальним є правочин, для вчинення якого, крім згоди сторін щодо його істотних умов, необхідна передача речі, тобто права й обов'язки виникають з моменту її передачі (позика, зберігання тощо).

3. Залежно від значення підстав правочину для його дійсності правочини поділяють на: казуальні, абстрактні.

Казуальним є правочин, дійсність якого залежить від наявності конкретної підстави мети (договір позики, мета – передача у власність позичальника грошей).

Абстрактним є правочин, дійсність якого не залежить від мети (вексель).

4. Правочини бувають умовними і безумовними.

Умовним є правочин, в якому виникнення прав та обов'язків ставиться сторонами в залежність від обставини, що може наступати або не наступати в майбутньому.

Безумовним є правочин, в якому немає відкладальних або скасувальних умов.

5. Окремим видом є фидуціарні (довірчі) правочини, які мають довірчий характер. Це договір доручення та довіреність. Втрата довіри у зазначеному правочині може призвести до розірвання договору.

Важливе значення мають умови дійсності правочинів.

Кожен правочин повинен відповідати умовам, дотримання яких є необхідним для його чинності:

- законність змісту правочину, тобто він не повинен суперечити ЦК України та іншим актам цивільного законодавства;

- здатності суб'єкта правочину на його здійснення, тобто особи, які здійснюють правочин, повинні бути дієздатними.

Формою вчинення правочину є спосіб вираження волі сторін на його вчинення. Сторони правочину повинні обрати його форму, якщо інше не встановлено законодавством. Відповідно до вимог ст. 205 ЦК України правочин може вчинятися сторонами усно чи письмово. Усно можуть бути вчинені правочини, які повністю виконуються у момент вчинення (ст. 206 ЦК), наприклад договір купівлі-продажу.

Умови укладення правочинів в усній формі:

- відсутність заборони в законі на укладення правочину в усній формі;

- відсутність заборони укладення правочину в усній формі в договорі, на виконання якого він укладається;

- укладення у письмовій формі правочину, на виконання якого укладаються такі договори (доручення, комісії).

Письмова форма правочину може бути простою і нотаріально засвідченою. Проста форма потребує від сторін фіксації його в одному або кількох документах, листах, телеграмах, якими сторони обмінялися за допомогою телетайпних, електронних або інших технічних засобів. Згідно зі ст. 208 ЦК виключно у письмовій формі повинні вчинятися правочини:

- між юридичними особами;
- між фізичними та юридичними особами, за винятком правочинів, зазначених у ст. 206 ЦК;
- правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян у 20 і більше разів;
- інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Сторони самі можуть домовитися про письмову форму правочину, хоча законом передбачена й усна форма. Недотримання сторонами письмової форми правочину, передбаченої законом, не має наслідків його недійсності, крім випадків, встановлених законом (ст. 218 ЦК), однак у разі виникнення судового спору сторони не мають права посилалися на свідчення свідків, наявність правочину може бути доведена письмовими доказами (розписка, накладна, рахунок-фактура тощо).

Нотаріальне посвідчення правочину необхідне лише у випадках, передбачених законом (ст. 209 ЦК), наприклад правочини щодо нерухомого майна, застави, заповіту тощо.

Спрямованість правочину. Правочин повинен бути спрямований на реальне настання обумовлених правових наслідків.

Деякі правочини вважаються вчиненими з моменту їх державної реєстрації (ст. 210 ЦК). Правочини підлягають реєстрації лише у випадках, передбачених законом, наприклад купівля-продаж будинку, земельної ділянки тощо.

Правові наслідки недотримання сторонами вимог закону про вчинення правочину, наслідки недійсності. Під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства.

Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині. Підставами для визнання правочину недійсним є:

- дефекти суб'єктивного складу (відсутність у сторін дієздатності у фізичних осіб і правоздатності у юридичних);
- дефекти форми правочину, що стосуються винятково письмової форми правочину;
- дефекти змісту правочину (невідповідність умов правочину вимогам законодавства, наприклад фіктивні, удавані правочини тощо);
- дефекти волі (правочин здійснений без внутрішньої волі сторін).

Види недійсних правочинів

Залежно від характеру порушення закону при вчиненні правочину та правових наслідків вони бувають:

- нікчемними;
- заперечними.

Нікчемним є правочин, недійсність якого:

- прямо встановлена законом (ст. 228 ЦК);
- односторонній чи двосторонній правочин, щодо якого не додержано вимоги закону про нотаріальне посвідчення (ст. 219 220 ЦК), а також письмової форми, якщо це прямо було передбачено законом (ст. 719 ЦК);
- правочин, учинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювача), опікуна (ст. 222 ЦК);
- правочин, учинений особою, над якою встановлена опіка, без дозволу органу опіки та піклування;
- правочин, учинений недієздатною фізичною особою за відсутності його схвалення опікуном (ст. 226 ЦК);
- нікчемний правочин може бути визнаний судом недійсним у випадках, передбачених законом (наприклад ч. 2 ст. 218, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 ЦК).

Захист цивільних прав:

- у судовому порядку;

- самозахист цивільних прав та інтересів;
- Президентом України, органами АР Крим, органами місцевого самоврядування;
- нотаріусами.

Захист цивільних прав здійснюється шляхом:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дій, які порушують право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусового виконання обов'язку в натурі;
- зміни правовідносин;
- припинення правовідносин;
- відшкодування збитків, у тому числі завданих у разі крайньої необхідності;
- відшкодування моральної шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу АР Крим, органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

3.2. Представництво і довіреність

Представництво – це правовідносини, внаслідок яких правочини, що вчиняються однією особою (представником) від імені іншої особи, яку представляють маючи повноваження, що ґрунтуються на договорі, законі, акті органу юридичної особи та з інших законних підстав, безпосередньо створюють, змінюють, припиняють цивільні права й обов'язки особи, яку представляють.

Представник зобов'язаний вчиняти правочини особисто. Передавати свої повноваження він може лише з метою охорони інтересів особи, яку представляє, та якщо це передбачено законом. При передачі своїх повноважень іншій особі представник обов'язково повинен повідомити про це особу, яку представляє. Невиконання цього обов'язку представником

покладає на нього обов'язок відповідати за дії особи, якій він передав повноваження.

Правовідносини з представництва поділяють на зовнішні й внутрішні.

До внутрішніх належать правовідносини між представником та особою, яку представляють. Для них характерним є те, що вони:

- спрямовані на впорядкування правових зв'язків між тим, кого представляють, і третьою особою, тобто мають характер організаційних майнових правовідносин;
- мають щодо цих зв'язків службовий (допоміжний характер);
- виникають і реалізуються з метою здійснення інтересу того, кого представляють.

До зовнішніх належать правовідносини між представником і третьою особою. Ці відносини є представницькими і бувають двох видів:

- відносини між представником і третіми особами, які мають організаційний характер;
- правові відносини між тими, кого представляють, і третіми особами, встановлення яких є результатом дій представника.

Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє (ст. 238 ЦК). Він не може вчиняти правочини, які можуть бути вчинені лише особисто особою, яку він представляє. Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він є одночасно (винятком є комерційне представництво).

Представництво може виникати:

- на підставі закону (ст. 242 ЦК, ст. 177 СК – це представництво малолітньої та неповнолітньої осіб);
- на підставі договору;
- на підставі акта органу юридичної особи (представництво продавців, касирів тощо).

Якщо представник вчинив правочин без відповідних повноважень від особи, яку він представляє, то він дійсний при схваленні його цією особою. Якщо особа, яку представляють (за відсутності повноважень у представника), не схвалює дії представника, то такий правочин не породжує прав та обов'язків для сторони, яку представляють. Для правочинів, які не потребують письмової форми, можливе їх схвалення в усній формі (наприклад, шляхом здійснення конклюдентних дій, які б свідчили про прийняття виконання). Для інших правочинів схвалення може бути проведене шляхом направлення листа, телеграми тощо.

Довіреність – це письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами. Вимоги до змісту довіреності містить Інструкція про порядок здійснення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена Наказом Міністерства України від 18.06.94 №18/5 –1.

За змістом і обсягом повноважень довіреності поділяються на:

- 1) *разові* – видаються на вчинення одного правочину (продаж будинку тощо);
- 2) *спеціальні* – видаються на вчинення певної кількості однорідних правочинів (наприклад, на укладення правочинів керівнику філії);
- 3) *загальні (генеральні)* – видаються на визначений термін для здійснення різноманітних правочинів, наприклад довіреність на управління майном тощо.

Довіреність може видаватися як на фізичну, так і на юридичну особу. Форма довіреності – письмова. Вона повинна відповідати тій формі, в якій вчинятиметься правочин (ст. 245 ЦК). Нотаріальне засвідчення довіреностей здійснюється нотаріусами, у населених пунктах, де немає державних нотаріусів, – посадовими особами виконкомів сільських, селищних, міських рад.

Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії аліментів, поштової кореспонденції тощо може бути

засвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на лікуванні, або за місцем постійного проживання.

У довіреності обов'язково зазначаються термін її дії і дата вчинення. Відсутність дати робить довіреність нікчемною. Якщо термін довіреності не зазначений, вона зберігає чинність до припинення її дії. Термін довіреності, виданої в порядку передоручення, не може перевищувати терміну основної довіреності, на підставі якої вона видана.

Підстави припинення представництва за довіреністю:

- 1) внаслідок закінчення терміну її дії;
- 2) разова – після вчинення представником правочину, на здійснення якого довіреність була видана;
- 3) у зв'язку із скасуванням її особою, яка видала довіреність (про скасування довіритель повинен обов'язково повідомити повіреного);
- 4) у разі відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю (у цьому разі необхідно повідомити особу, яка видала довіреність);
- 5) припинення юридичної особи, яка видала довіреність;
- 6) припинення юридичної особи, якій видана довіреність;
- 7) смерть особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною, обмежено дієздатною, визнання особи безвісно відсутньою;
- 8) смерть особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання недієздатною або безвісно відсутньою, обмежено дієздатною.

3.3. Строки та терміни. Позовна давність

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права.

За загальним правилом норми про позовну давність поширюються на всі цивільні правовідносини, у тому числі й на ті, що виникли за участі держави та її адміністративно-територіальних утворень як суб'єктів цивільних прав.

Позовна давність не поширюється:

- на вимоги вкладників про видачу вкладів, внесених до банку (фінансової установи);

- на вимоги, які випливають із порушення особистих немайнових прав, за винятками, прямо передбаченими законом;

- на вимогу про відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю особи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;

- на вимогу власника або іншої особи про усунення будь-яких порушень його права, хоча ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння;

- на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право;

- на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування).

Законодавчими актами можуть бути передбачені й інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.

Законодавство передбачає два види строків позовної давності: загальний і спеціальний. *Загальний строк позовної давності* встановлений тривалістю три роки незалежно від того, хто подає позов: громадянин (фізична особа), юридична особа чи держава. *Спеціальна позовна давність* встановлена законодавчими актами для окремих видів вимог.

Якщо для даного виду вимог не передбачено спеціального строку позовної давності, до неї повинен застосовуватися загальний строк.

Відповідно до ст. 258 ЦК України, що свідчить, до яких вимог застосовується позовна давність тривалістю один рік:

- про стягнення неустойки (штрафу або пені);
- про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації;
- у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК України);
- про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК України);
- у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦК України);
- про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України),
- про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦК України).

Позовну давність терміном один рік застосовують:

- до вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві за договором найму;
- до вимог про відшкодування витрат на поліпшення цієї речі (п. 1 ст. 786 ЦК України);
- до вимог щодо неналежної якості роботи, виконаної за договором підяду (ст. 863 ЦК України).

На вимогу про визнання оспорюваного правочину недійсним і про застосування наслідків його недійсності, якщо він був учинений під впливом насильства чи обману, позовна давність триватиме впродовж 5 років. У цьому разі перебіг позовної давності починається від дня припинення насильства, під впливом якого був учинений правочин.

Позовну давність 10 років встановлено до вимог про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, що відраховується від дня, коли почалося його виконання.

За угодою сторін не допускається скорочення позовної давності.

Перебіг загальної або спеціальної позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Обставини, які можуть призвести до:

- припинення перебігу позовної давності (ст. 263 ЦК України);
- переривання перебігу позовної давності (ст. 264 ЦК України);
- відновлення пропущеного строку позовної давності, як загального, так і скороченого (п. 5 ст. 267 ЦК України).

Перебіг позовної давності зупиняється у разі:

- якщо поданню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);
- встановленого відстрочення виконання зобов'язання (мораторію) на підставах, встановлених законом;
- якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних сил України або в інших військових формуваннях, переведених на воєнний стан.

ЦК України містить ст. 253–255, які визначають порядок вирахування строків, у тому числі позовної давності. Термін починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язаний його початок.

3.4. Опіка та піклування

Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх фізичних осіб, повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Опіка встановлюється над малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, і над фізичними особами, які визнані недієздатними.

Піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена.

У цих випадках опіка та піклування встановлюються судом на підставі висновків органу опіки та піклування, у всіх інших випадках – органом опіки та піклування. Опіка та піклування встановлюються за місцем проживання фізичної

особи, яка потребує опіки та піклування, або за місцем проживання опікуна та піклувальника, а над майном – за місцем його знаходження.

Опікуном або піклувальником може бути лише повністю дієздатна фізична особа за її письмовою згодою. Опікун і піклувальник призначається переважно з осіб, які перебувають у сімейних або родинних відносинах із підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними та можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника, враховується також і бажання підопічного – неповнолітньої особи (від 10 до 16 років). Опікунів чи піклувальників може бути призначено декілька.

Не можуть бути опікуном та піклувальником:

- 1) особа, яка позбавлена батьківських прав;
- 2) особа, поведінка та інтереси якої суперечать інтересам фізичної особи, яка потребує опіки та піклування;
- 3) особа, яка перебуває на обліку чи лікується в психоневрологічних та наркологічних закладах;
- 4) особа, яка раніше була опікуном та піклувальником, і з її вини опіка чи піклування були припинені;
- 5) особа, засуджена за здійснення тяжкого злочину.

Опікун зобов'язаний:

- дбати про підопічного і створювати йому необхідні побутові умови, забезпечувати догляд за ним та лікування. Опікун малолітньої особи – дбати про виховання, навчання та розвиток;
- вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного.

Опікун має право:

- вимагати повернення підопічного від осіб, які тримають його без законної підстави;
- вчиняти правочин від імені та в інтересах підопічного.

Піклувальник зобов'язаний:

- дбати про створення для неповнолітньої особи необхідних побутових умов, про її виховання, навчання, розвиток;
- дбати про лікування особи, дієздатність якої обмежена, створювати для неї необхідні побутові умови;

- вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів.

Піклувальник має право:

- давати згоду на вчинення підопічним правочинів.

Опіка припиняється :

- у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);
- у разі досягнення підопічним 14 років (опікун стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього);
- у разі поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 76 ЦК).

Піклування припиняються у разі:

- досягнення фізичною особою повноліття;
- реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;
- надання неповнолітній особі повної дієздатності;
- поновлення цивільної дієздатності особи, дієздатність якої була обмежена.

РОЗДІЛ 4. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Особисті немайнові відносини складаються з приводу особистих немайнових прав фізичної особи.

Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження чи визначаються законом і мають такі ознаки:

- належать кожній фізичній особі незалежно від обсягу цивільної правоздатності та дієздатності;
- належать кожній фізичній особі внаслідок факту появи на світ або в результаті того, що людина існує в певному соціумі;
- не мають економічного змісту (утворюються в духовній сфері);
- мають абсолютний характер;
- тісно пов'язані з фізичною особою (не можуть бути відчужені й (або) передані іншим особам);
- належать фізичній особі довічно.

Будь-який носій суб'єктивного особистого немайнового права при його реалізації та здійсненні може вчиняти такі дії:

- 1) використовувати це право на свій розсуд без застосування будь-яких додаткових юридичних актів;
- 2) вимагати від інших осіб припинення дій, спрямованих на обмеження його особистих немайнових прав;
- 3) звертатися до компетентних державних органів за захистом порушеного особистого немайнового права.

Цивільний кодекс України класифікує особисті немайнові права залежно від їх цільового призначення на дві групи: особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи (глава 21 ЦК України), та особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (глава 22 ЦК України).

1. *Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи:*

- *право на життя.* Воно є невід'ємним правом для будь-якої особи, тому вона не може бути позбавлена життя. Фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом;

- *право на усунення небезпеки, що загрожує життю та здоров'ю.* Фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, що загрожує її життю та здоров'ю;

- *право на охорону здоров'я.* Охорона здоров'я забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією України та чинними законодавчими актами;

- *право на медичну допомогу.* Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та методів лікування відповідно до його рекомендацій. У цьому в разі, надання медичної допомоги проводиться за її згодою. Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування;

- *право на інформацію про стан свого здоров'я.* Повнолітня фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я;

- *право на таємницю про стан здоров'я.* Фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також відомості, одержані при її медичному обстеженні. У результаті забороняється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи;

- *право на свободу.* Забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання

спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу;

- *право на особисту недоторканність*. Фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Крім того, фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається;

- *право на донорство*. Повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин;

- *право на сім'ю*. Фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю, на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває;

- *право на опіку або піклування*. Малолітня, неповнолітня особа, а також фізична особа, яка визнана недієздатною або цивільна дієздатність якої обмежена, має право на опіку або піклування;

- *право на безпечне для життя і здоров'я довкілля*. Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Якщо діяльність фізичної та юридичної особи призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, то вона є незаконною. У результаті цього кожен має право вимагати припинення такої діяльності.

2. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

- *право на ім'я*. Фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції. У разі перекручення імені фізичної особи воно повинно бути виправлене. Якщо перекручення імені було здійснене у документі, такий документ підлягає заміні. Якщо ж перекручення імені здійснене у засобі масової інформації, воно повинно бути виправлене у тому ж засобі масової інформації;

- *право на зміну імені*. Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків або одного з них у разі, якщо другий із батьків помер, визнаний безвісно відсутнім, оголошений померлим, визнаний обмежено дієздатним, недієздатним, позбавлений батьківських прав щодо цієї дитини, а також якщо відомості про батька (матір) дитини виключено з актового запису про її народження або якщо відомості про чоловіка як батька дитини внесені до актового запису про її народження за заявою матері;
- *право на використання імені*. Використання імені фізичної особи в літературних та інших творах, крім творів документального характеру, як персонажа (дійової особи) допускається лише за її згодою, а після її смерті за згодою її дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, батьків, братів та сестер. Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), допускається без її згоди;
- *право на повагу до гідності і честі та ділової репутації*. Гідність, честь та ділова репутація фізичної особи є недоторканими, і тому в разі їх порушення вона має право звернутися до суду з позовом про їх захист;
- *право на індивідуальність*. Фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства;
- *право на особисте життя та його таємницю*. Фізична особа сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження його в таємниці;
- *право на інформацію*. Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування;

- *право на особисті папери*. Особисті папери (документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо) фізичної особи є її власністю. Ознайомлення з особистими паперами, їх використання, зокрема шляхом опублікування, допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать;

- *право на таємницю кореспонденції*. Фізична особа має право на таємницю листування, телеграм, телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції. Листи, телеграми тощо є власністю адресата;

- *право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості*. Фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається;

- *право на місце проживання*. Фізична особа має право на вільний вибір місця проживання та його зміну, крім випадків, установлених законом;

- *право на недоторканність житла*. Проникнення до житла чи до іншого володіння фізичної особи, проведення в ньому огляду чи обшуку може відбутися лише за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, законом може бути

встановлено інший порядок проникнення до житла чи до іншого володіння фізичної особи, проведення в них огляду та обшуку;

- *право на вибір роду занять*. Фізичній особі може бути заборонено виконувати певну роботу або обіймати певні посади у випадках і в порядку, встановлених законом. Використання примусової праці забороняється, проте не вважаються примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншими рішеннями суду, а також робота чи служба відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан;

- *право на свободу пересування*. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування. Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, уповноважених ними. Фізична особа, яка є громадянином України, має право на безперешкодне повернення в Україну. Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України;

- *право на свободу об'єднання*. Фізичні особи мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації. Належність чи неналежність фізичної особи до політичної партії або громадської організації не є підставою для обмеження її прав, надання їй пільг чи переваг;

- *право на мирні зібрання*. Фізичні особи мають право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону.

РОЗДІЛ 5. ПРАВО ВЛАСНОСТІ

5.1. Поняття та ознаки права власності

Ознаки відносин власності:

- відносини власності виникають з приводу речей (майна);
- мають вольовий характер.

Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності і є юридичною підставою існування та реалізації права власності, що належить певному суб'єкту.

Право власності в суб'єктивному значенні – це право особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю, своєю владою у власному інтересі, тому зміст права власності складають три правомочності:

- 1) право володіння;
- 2) право користування;
- 3) право розпорядження, що закріплено ст. 317 ЦК України.

Суб'єктами права власності є український народ та інші учасники цивільних правовідносин, визначені ст. 2 ЦК України, всі вони є рівними перед законом.

Види права власності:

- право власності українського народу;
- право приватної власності;
- право державної власності;
- право комунальної власності.

Способи виникнення права власності:

Первісні – це такі, при яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від права попереднього власника на річ. До них належать: виготовлення, створення нової речі, перероблення, знахідка, скарб, безхазяйні речі, привласнення загальнодоступних дарів природи, бездоглядні домашні тварини.

Похідні – це такі, при яких набуття права власності у суб'єкта виникає внаслідок волевиявлення попереднього

власника. До них належать: усі правочини, спрямовані на передачу майна у власність, спадкування, приватизація державного і комунального майна.

Первісні:

Виготовлення або створення нової речі (виробництво, ст. 331 ЦК). При створенні нової речі відсутні правовідносини правонаступництва. Власником уперше створеної речі стає особа, яка створила річ, якщо інше не встановлено законом або договором. Право власності на нерухоме майно виникає з моменту завершення будівництва, якщо законом або договором передбачено прийняття нерухомого майна в експлуатацію, то право власності виникає з моменту його прийняття в експлуатацію. Якщо право власності на таке майно підлягає державній реєстрації, то воно виникає з моменту державної реєстрації. До завершення будівництва особа вважається власником будівельних матеріалів, обладнання.

Перероблення (ст. 332 ЦК). Це використання однієї речі (матеріалу), в результаті чого створюється нова річ. Особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває права власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість.

Привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦК). Особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їх власником якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю, загального дозволу власника відповідної земельної ділянки.

Безхазяйна річ (ст. 335 ЦК). Безхазяйною є річ, що не має власника. Право власності на таке майно виникає у територіальній громаді, тому що відповідно до ч. 2 ст. 335 ЦК безхазяйні речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені.

Знахідка (ст. 337 ЦК). Особа, яка знайшла загублену річ, набуває права власності на неї після закінчення 6 місяців із

моменту заявлення про знахідку міліції або органу місцевого самоврядування.

Бездоглядна домашня тварина (ст. 340 ЦК). Якщо впродовж 6 місяців із моменту заявлення про затримання робочої або великої рогатої худоби і протягом 2 місяців щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їх власника або він не заявить про своє право на них, право власності на цих тварин переходить до особи, у якої вони були на утриманні та в користуванні.

Скарб (ст. 343 ЦК). Скарбом є закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності. Особа, яка виявила скарб, набуває права власності на нього.

Підстави припинення права власності:

- 1) відчуження власником свого майна (ці підстави такі самі, як і підстави виникнення права власності);
- 2) відмова від права власності (відмова від права власності може виходити лише від фізичної та юридичної особи, відмовитися власник може двома шляхами: а) заявивши про це прямо; б) вчинити дії, що прямо свідчать про намір не зберігати в майбутньому будь-які права на це майно;
- 3) припинення права власності особи на майно, яке не може їй належати (це майно, яке може належати на праві власності лише чітко визначеним учасникам обігу або перебування якого в обігу припускається лише за спеціальним дозволом);
- 4) припинення права власності внаслідок знищення майна;
- 5) викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю (це можливо лише за рішенням органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування у зв'язку з її суспільною необхідністю);
- 6) припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з викупом земельної ділянки, на якій воно розміщено;
- 7) викуп пам'ятки історії та культури;

8) *реквізиція* (це примусове вилучення державою майна власника у державних або громадських інтересах із виплатою йому вартості майна, мета – забезпечити безпеку громадян, врятувати майно або знищити заражених тварин у разі епідемії або епізоотії);

9) *конфіскація* (безоплатне вилучення майна власника за рішенням суду у вигляді санкції за вчинений злочин чи інше правопорушення).

5.2. Право інтелектуальної власності

Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається кодексом та іншими законами.

Правове регулювання авторських і суміжних прав містять глави 36, 37 ЦК України, Закона України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р. (в редакції Закону від 11.07.2001 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про рекламу» (2011 р.), «Про кінематографію» (1998 р.) та інші нормативні акти.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є творець права інтелектуальної власності (автор, виконавець тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові права (або майнові) інтелектуальної власності.

Особистими немайновими правами інтелектуальної власності є:

- право на визнання людини творцем об'єкта права інтелектуальної власності;
- право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдавати шкоди честі та репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;

- інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

- право використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності.

Авторське право – це сукупність норм цивільного права, якими регулюються відносини щодо визнання авторства й охорони творів науки, літератури і мистецтва, установлення режиму їх використання, наділення їх авторів немайновими і майновими правами, захист прав авторів та інших правовласників. Стаття 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права» визначає перелік об'єктів авторського права: літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру, виступи, лекції, промови та інші усні твори, комп'ютерні програми, бази даних тощо. Суб'єктами авторського права є автори творів науки, літератури, мистецтва, їх спадкоємці та особи, яким автори чи їх спадкоємці передали свої авторські майнові права. Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. При створенні твору двома чи більше авторами виникає співавторство. Воно може бути нероздільним і роздільним. У першому випадку кожний із співавторів має право використовувати створену ним частину твору на свій розсуд. При нероздільному співавторстві, коли твір становить одне нероздільне ціле, жоден із співавторів не має права без достатніх підстав заборонити використання твору. Права автора поділяють на особисті немайнові та майнові.

Особисті немайнові права зазначені у статтях 423, 438 ЦК України та ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: право на визнання свого авторства, обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору, вимагати зазначення

свого імені у зв'язку з використанням твору тощо. Майнові права автора зазначених у ст. 440 ЦК України та ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: право на використання твору, перекладу твору, виключне право дозволяти використання твору, право перешкоджати неправомірному використанню твору, перекладів творів тощо.

Закон дозволяє вільно використовувати твір у випадках, зазначених у статтях 21-25 Закону України «Про авторське право і суміжні права»:

- використання цитат з опублікованих творів, цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлене критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, але в обсязі, виправданому поставленою метою;

- передача в ефір або інше публічне сповіщення публічно виголошених промов, звернень, доповідей та інших подібних творів в обсязі, виправданому поставленою метою тощо.

Термін дії авторського права визначено у ст. 446 ЦК України та статті 28 Закону України «Про авторське право та суміжні права». Авторське право діє впродовж усього життя автора і 70 років після його смерті, що відрховується з 1 січня року, що йде за роком смерті автора або останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, крім випадків, передбачених законом. Для творів, оприлюднених анонімно або під псевдонімом, термін дії авторського права закінчується через 70 років після того, як твір було оприлюднено.

Суміжні права – це права виконавців на результати творчої діяльності, їх спадкоємців та інших власників, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо виконання, права виробників фонограм, відеограм, їх спадкоємців (правонаступників) та осіб, яким на законних підставах передано суміжні майнові права щодо фонограм і відеограм, а також організацій мовлення та їх правонаступників, які охороняються авторським правом.

Суб'єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення. Суб'єктами суміжних прав можуть бути й інші особи, які набули таких прав відповідно до договору чи закону (спадкоємці чи правонаступники виконавців, виробників фонограм і відеограм, організацій мовлення).

Об'єктами суміжних прав є:

- виконання;
- фонограми;
- відеограми;
- програми (передачі) організацій мовлення.

Об'єкти суміжних прав можуть виражатися у будь-яких способах виконання літературних, драматичних, музичних та інших творів, у записі будь-якого виконавця на фонограмі та відеограмі, у сповіщенні програм через трансляції в ефір і по проводах.

Виконавцям належать особисті (немайнові) і майнові права. До немайнових прав відносять такі права:

- вимагати визнання того, що він є виконавцем твору;
- вимагати, щоб його ім'я або псевдонім зазначалися чи повідомлялися у зв'язку з кожним його виступом, записом чи виконанням (у разі, якщо це можливо);
- вимагати забезпечення належної якості запису його виконання і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій істотній зміні, що може завдати шкоди його честі та репутації.

Виключні майнові права виконавців полягають у можливості дозволяти чи забороняти іншим особам здійснювати широке коло дій, визначених у ст. 37 Закону України "Про авторське право і суміжні права".

Права виробників фонограм та відеограм вказані у ст. 38, 40 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

До особистих прав належать:

- право зазначати своє ім'я (назву) на кожному носії запису або його упаковці поряд із зазначенням авторів, виконавців і назв творів;

- вимагати його згадування у процесі використання фонограми (відеограми).

До майнових прав належать:

- право на відтворення своїх фонограм і відеограм у будь-якій формі і будь-яким способом;
- розповсюдження серед публіки фонограм, відеограм та їх примірників шляхом першого продажу або іншої передачі права власності;
- комерційний прокат фонограм, відеограм та їх примірників тощо.

Немайновим правом організацій мовлення є право вимагати згадування своєї назви у зв'язку із записом, відтворенням, розповсюдженням своєї передачі і публічним повторним сповіщенням її іншою організацією мовлення.

До майнових прав належать:

- право на публічне сповіщення своїх програм шляхом трансляції і ретрансляції;
- фіксації своїх програм на матеріальному носії та їх відтворення;
- публічне виконання і публічна демонстрація програм у місцях із платним входом.

Строки охорони суміжних прав: майнові права виконавців охороняються впродовж 50 років від дати першого запису виконання, а їх особисті немайнові права – безстроково; права виробників фонограм і відеограм охороняються впродовж 50 років від дати першого опублікування фонограми, відеограми або першого їх звукозапису; організацій мовлення – впродовж 50 років від дати першого публічного сповіщення передачі.

5.3. Правова охорона винаходів

Відносини, що виникають у зв'язку з набуттям та здійсненням права власності на винаходи в Україні, регулюються Законом України "Про охорону прав на винаходи і

корисні моделі" від 15 грудня 1993 р. № 3687-ХІІ в редакції Закону № 1771-ІІІ від 01.06.2000 із такими змінами (далі – Закон):

Винахід – технологічне (технічне) вирішення, що відповідає умовам патентоздатності (новизні, винахідницькому рівню і промисловій придатності).

Секретний винахід – це винахід, що містить інформацію, віднесену згідно із Законом України "Про державну таємницю" до державної таємниці.

Службовий винахід – винахід, створений працівником у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця – особи, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом), за умови, що трудовим договором (контрактом) не передбачене інше, з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця.

Право на винахід охороняється державою і засвідчується патентом.

Патент на винахід являє собою документ, що видається компетентним органом держави і засвідчує визнання пропозиції винаходом, пріоритет винаходу, авторство і виключне право власника патенту на винахід.

Патент (патент на винахід, деклараційний патент на винахід, патент на секретний винахід, деклараційний патент на секретний винахід) – охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство та право власності на винахід.

Патент (деклараційний патент) України на винахід (на секретний винахід) діє лише на території України.

Термін дії патенту України на винахід становить 20 років від дати подання заявки.

Термін дії деклараційного патенту на винахід становить 6 років від дати подання заявки.

Термін дії патенту на винахід, об'єктом якого є лікарський засіб, засіб захисту тварин, засіб захисту рослин тощо, використання якого потребує дозволу відповідного

компетентного органу, може бути продовжений за клопотанням власника цього патенту на строк, що дорівнює періоду між датою подання заявки та датою одержання такого дозволу, але не більше ніж на 5 років.

Термін дії патенту (деклараційного патенту) на секретний винахід дорівнює терміну засекречування винаходу, але не може бути довшим від визначеного за Законом строку дії охорони винаходу.

Правова охорона надається винаходу, що не суперечить суспільним інтересам, принципам гуманності та моралі і відповідає умовам патентоздатності, тобто якщо він є новим, має винахідницький рівень і є промислово придатним.

Умова патентоздатності винаходу – *новизна* – це один із критеріїв винаходу. Винахід визнають новим, якщо він не є частиною рівня техніки (ч. 3 ст. 7 Закону).

Важливою особливістю новизни як умови патентоздатності є те, що до рівня техніки при перевірці цієї умови включається зміст ще не опублікованих заявок (опис, формула, креслення). Так, до рівня техніки включають заявки, які надійшли до установи з більш ранньою датою пріоритету, в тій редакції, в якій вони існували на дату пріоритету заявки, що розглядається, за дотриманням таких умов:

- заявка подана іншою особою, тобто іншим заявником;
- заявка подана в Україні;
- заявка не відкликана, тобто вона згодом буде опублікована у встановленому порядку.

До заявок, поданих в Україні, належать міжнародні заявки, в яких зазначена Україна, у тій редакції, в якій цю заявку було подано спочатку за умови, що дата її подання (а якщо заявлено пріоритет, то дата пріоритету) передує даті пріоритету заявки, що розглядається.

РОЗДІЛ 6. ДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

6.1. Загальні положення щодо зобов'язань

Зобов'язання – це правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання цього обов'язку.

У зобов'язальних правовідносинах встановлена певна визначеність осіб, які беруть участь у зобов'язанні. Для таких зобов'язань характерний особливий правовий зв'язок між суб'єктами:

- 1) зобов'язання опосередковують процес переміщення матеріальних благ;
- 2) уповноваженій особі кореспондується певний зобов'язаний суб'єкт, відомий уже на момент виникнення зобов'язання;
- 3) у зобов'язанні найбільше значення має можливість уповноваженої особи вимагати певної поведінки у зобов'язаній особи;
- 4) основний зміст обов'язку боржника становить перевага у здійсненні активних дій, причому їх зміст конкретизується в законодавстві або договорі;
- 5) суб'єктивні права в зобов'язанні залежать від його виникнення, типу і виду зобов'язання.

Зобов'язання складається з трьох елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту.

Суб'єктами є юридичні та фізичні особи.

Об'єктом є певна поведінка зобов'язаної особи.

Зміст – суб'єктивні права та обов'язки їх учасників.

Зобов'язальні правовідносини відрізняються від інших, вони є майновими правовідносинами, при примусовому виконанні цього зобов'язання використовують метод влади і підпорядкування.

Підстави виникнення зобов'язання:

- а) договори та інші правочини, передбачені законом, не передбачені законом, однак які не суперечать закону;
- б) односторонні угоди (наприклад, публічна обіцянка винагороди);
- в) внаслідок адміністративних актів (наприклад, на державне житло видається ордер, на підставі якого укладається договір найму жилого приміщення);
- г) рішення суду, наприклад про вилучення у власника культурних цінностей, що безхазяйно утримуються);
- г) внаслідок заподіяння майнової або моральної шкоди;
- д) з безпідставного збагачення;
- е) з інших дій юридичних та фізичних осіб.

Суб'єктами зобов'язання є юридичні та фізичні особи, кредитор і боржник. Кредитор відіграє роль активної сторони зобов'язання, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Боржник – пасивний учасник, на нього покладений обов'язок здійснити дію на користь кредитора.

Найпростішою є модель зобов'язання, сторонами якого є один кредитор і один боржник. Але досить часто у зобов'язанні на стороні боржника або на стороні кредитора беруть участь декілька осіб. Це називається *множинністю осіб* в зобов'язанні, яка може бути пасивною або змішаною залежно від того, чи беруть участь декілька осіб на уповноваженій, зобов'язаній стороні чи на обох сторонах. *Змішана множинність* – коли в зобов'язанні беруть участь декілька осіб із кожної сторони. Згідно із законом у зобов'язанні з множинністю осіб кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконувати зобов'язання в рівній частці, якщо із закону або інших нормативно-правових актів, або договору не випливає іншого. У випадку неподільності предмета зобов'язання з множинністю осіб зобов'язання виконується солідарно. У разі солідарності вимог кредиторів кожний із солідарних кредиторів має право поставити перед боржником

вимоги у певному обсязі. До заяви вимоги одним із солідарних кредиторів інший має право поставити перед боржником вимоги у повному обсязі. Виконання зобов'язання повністю одному із солідарних кредиторів звільняє боржника від виконання решті кредиторів. Солідарний кредитор, який одержав виконання від боржника, зобов'язаний відшкодувати належне решті кредиторів у рівних частинах, оскільки інше не впливає з відносин між ними. У разі солідарного обов'язку боржників кредитор має право вимагати виконання як від усіх боржників, так і від кожного з них як повністю, так і в частині боргу.

У зобов'язанні можуть брати участь три особи, які не є зобов'язаними. Зобов'язання не створює для третьої особи обов'язки, і лише у випадках, установлених договором, зобов'язання можуть породжувати для третьої особи права щодо боржника або кредитора (у разі укладення договору на користь третьої особи, ст. 636 ЦК). Кредитор або боржник в зобов'язанні можуть бути замінені іншою особою.

За підставою виникнення зобов'язання поділяють на договірні та позадоговірні. Перші виникають на підставі договору.

До договірних зобов'язань відносять:

- 1) договори купівлі-продажу, поставки, контракції сільськогосподарської продукції, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, міни, дарування, ренти, довічного утримання;
- 2) зобов'язання з передачі майна у користування – найм, прокат, лізинг, позичку, найм житла;
- 3) зобов'язання про виконання робіт – підряд, побутовий підряд, будівельний підряд, виконання науково-дослідної роботи тощо;
- 4) договори про надання послуг;
- 5) перевезення пасажирів та багажу, транспортну експедицію;
- 6) зобов'язання щодо зберігання;
- 7) договір страхування;
- 8) договір доручення;
- 9) договір комісії;

- 10) договір управління майном;
- 11) договір позики, кредиту, банківського вкладу;
- 12) договір факторингу;
- 13) розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, ліцензійний договір;
- 14) договір комерційної концесії (франчайзинг);
- 15) спільну діяльність.

Позадовіріні зобов'язання об'єднані в окремий підрозділ, це публічна обіцянка винагороди, ведення чужих справ без доручення, рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна юридичної та фізичної особи тощо.

6.2. Виконання зобов'язань

Виконання зобов'язання – це здійснення боржником дії (або утримання від дії), яка є об'єктом зобов'язальних правовідносин.

Виконання зобов'язання здійснюється за загальними правилами або принципами виконання зобов'язань.

Принципами виконання зобов'язання є:

- 1) виконання в натурі;
- 2) належне виконання зобов'язання;
- 3) реальне виконання зобов'язання.

За загальним правилом зобов'язання повинне бути виконане кредитором боржником особисто. Але у випадках, установлених законом або договором, та коли це впливає із звичаїв ділового обороту чи суті зобов'язання, суб'єкти зобов'язання та суб'єкти його виконання можуть не збігатися, оскільки відповідно до ст. 528 ЦК України виконання зобов'язання може бути покладене боржником на іншу особу. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою. Якщо остання не виконає зобов'язання або виконає його неналежним чином, це зобов'язання повинен виконати сам боржник. Крім того, інша

особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. У цьому разі до іншої особи переходять права кредитора у зобов'язанні й застосовуються положення ст. 512–519 ЦК України.

На практиці трапляються зобов'язання з множинністю осіб у зобов'язанні. У ст. 540 ЦК України закріплений частковий порядок виконання зобов'язань із множинністю осіб: якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати зобов'язання у рівній частці, якщо інше не встановлене договором або актами цивільного законодавства.

Солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, установлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання. Виконання солідарного обов'язку у повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором. Боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлене договором або законом, за вирахуванням частки, що припадає на нього. Якщо один із солідарних боржників не сплатив частку тому із них, хто у повному обсязі виконав солідарний обов'язок, несплачене припадає у рівній частці на всіх солідарних боржників. Відносини за взаємними розрахунками між боржниками після того, як один із них виконав солідарний обов'язок, також мають зобов'язальний характер і називаються регресними зобов'язаннями.

За регресним зобов'язанням кредитор (регресієнт) зобов'язаний перед третьою особою до виконання, вправі віднести його повністю або частково за рахунок боржника (регресата), дія чи бездіяльність якого обумовили залучення

кредитора до такого виконання. Характерними ознаками регресного зобов'язання є:

- 1) його похідний характер щодо основного зобов'язання;
- 2) один або всі його учасники є також суб'єктами основного зобов'язання;
- 3) виконання одним із них основного зобов'язання або навіть саме його виникнення обумовлюється дією чи бездіяльністю осіб, з якими внаслідок цього і встановлюється регресне зобов'язання.

Регресні зобов'язання можуть виникати не лише внаслідок виконання солідарного обов'язку одним із боржників, а також і в інших випадках, установлених законом. Заміна осіб означає, що первісні учасники із зобов'язання вибувають, а їх права та обов'язки переходять до інших суб'єктів. Заміна осіб у зобов'язанні може здійснюватися заміною кредитора або боржника. Студенти повинні знати умови заміни кредитора і боржника у зобов'язанні, для цього необхідно уважно вивчити ст. 512- 532 ЦК України.

Заміна кредитора

Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- 2) правозаступництва;
- 3) виконання зобов'язання боржника його поручителем або заставодавцем (майновим поручителем);
- 4) виконання третьою особою за боржника його зобов'язання перед кредитором, а також в інших випадках, установлених законом (ст. 512 ЦК України). Але така заміна може бути заборонена приписом закону або договором. Наприклад, заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті.

Передання кредитором своїх прав іншій особі за правочином називається цесією. Правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні вчиняється у тій формі, що й правочин, з якого виникло зобов'язання. До нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу права, при цьому згода боржника на таку заміну не потрібна, оскільки цесія ніякою мірою не погіршує його положення, але законом або договором може бути встановлене інше. Первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторіві документи, що засвідчують передані права, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення, а боржник має право не виконувати свого зобов'язання новому кредиторіві до надання йому доказів переходу до нього прав за зобов'язанням.

Крім того, закон вимагає, щоб боржник був повідомлений про заміну кредитора у письмовій формі. При порушенні цього припису боржник має право здійснити виконання первісному кредиторіві, і воно буде вважатися належним.

Первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не несе відповідальності за її невиконання боржником, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором.

Заміна боржника у зобов'язанні називається переведенням боргу. Первісний боржник вибуває із зобов'язання і змінюється іншою особою. На це потрібна згода кредитора, тому що для нього особистість боржника (його кредитоздатність та інші якості) може мати істотне значення. Новий боржник має право висувати проти вимоги кредитора всі заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником.

Заміна боржника у зобов'язанні, забезпеченому порукою або заставою, має певні особливості. Зокрема, порука і застава, встановлені іншою особою, припиняються після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився

забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. Але застава, встановлена первісним боржником, зберігається після заміни боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Форма правочину щодо заміни боржника визначається відповідно до правил, установлених ст. 513 ЦК України. Важливе значення має місце виконання зобов'язання. Це місце, де боржник повинен вчинити дії, що складають об'єкт зобов'язальних правовідносин, а кредитор повинен прийняти запропоноване йому боржником належне виконання. Згідно зі ст. 532 ЦК України місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі.

Якщо місце виконання зобов'язання не встановлене за згодою сторін, виконання провадиться:

- 1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна – за місцезнаходженням цього майна;
- 2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові;
- 3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторіві на момент виникнення зобов'язання;
- 4) за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання.

Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням за рахунок кредитора всіх витрат, пов'язаних зі зміною місця виконання;

- 5) за іншим зобов'язанням – за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Зобов'язання може бути виконане в іншому місці, якщо це встановлено актами цивільного законодавства або впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Відповідно до ст. 530 ЦК України, якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений вказівкою на подію, яка неминуче повинна настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. Якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом ставлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня поставлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства.

Відповідно до ст. 531 ЦК України боржник має право виконати свій обов'язок достроково, якщо інше не встановлене договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

При зустрічному виконанні зобов'язання сторони повинні виконувати свої обов'язки одночасно, якщо інше не встановлене договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту.

Сторона, яка наперед знає, що вона не зможе виконати свого обов'язку, повинна своєчасно повідомити про це кредитора.

У разі невиконання однією із сторін свого обов'язку або наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, інша сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі. Якщо зустрічне виконання обов'язку здійснене однією зі сторін, незважаючи на невиконання іншою стороною свого обов'язку, ця сторона повинна виконати свій обов'язок.

Предмет виконання – це сукупність юридичних та матеріальних (якщо такі є) об'єктів зобов'язальних

правовідносин, тобто ті дії, що мають бути вчинені суб'єктами (або утримання від дії), та майно, що повинно бути передане за зобов'язанням (якщо останнє пов'язане з його переданням).

Від належного виконання умов зобов'язання щодо предмета його виконання залежить досягнення мети зобов'язання, визначеної при його установленні.

Переважна кількість зобов'язань установлюється щодо одного предмета. Але законодавство передбачає можливість установлення таких зобов'язань, за якими боржник повинен вчинити одну з двох або кількох дій. При цьому він має право вибору предмета зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту.

Згідно зі ст. 533 ЦК України зобов'язання повинне бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншими нормативно-правовими актами.

Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, установлених законом.

У разі недостатності суми проведеного платежу для виконання грошового зобов'язання у повному обсязі ця сума погашає вимоги кредитора у такій черговості, якщо інше не встановлене договором (ст. 534 ЦК України):

- відшкодовуються витрати кредитора, пов'язані з одержанням виконання;
- сплачуються відсотки і неустойка;
- сплачується основна сума боргу.

У разі збільшення встановленого законом неоподаткованого мінімуму доходів громадян сума, що виплачується за грошовим зобов'язанням на утримання фізичної

особи (на відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю, за договором довічного утримання та в інших випадках, установлених законом або договором), пропорційно збільшується.

Якщо внаслідок виплати збільшеної суми сторона, яка зобов'язана провадити ці виплати, втрачає вигоди, на одержання яких вона могла розраховувати при укладенні договору, на вимогу цієї сторони договір може бути розірваний за рішенням суду.

За користування чужими коштами боржник зобов'язаний сплачувати відсотки, якщо інше не встановлене договором між фізичними особами.

Зобов'язання може виконуватись:

- 1) у формі однократного акта;
- 2) у формі кількох відокремлених у часі дій. Крім того, чинне цивільне законодавство передбачає можливість виконання зобов'язання внесенням боргу у депозит нотаріуса.

Відповідно до ст. 529 ЦК України кредитор має право не приймати від боржника виконання його обов'язку частинами, якщо інше не встановлене договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Про згоду кредитора прийняти часткове виконання можуть свідчити: пряма заява, конклюдентні дії (приступивши до використання частково виконаного, кредитор вважається тим, хто прийняв виконання, навіть якщо він заявив про свою відмову від нього).

Відмова від часткового виконання повинна бути виражена або у фактичному його неприйнятті, або у заяві про відмову. Приймавши виконання зобов'язання, кредитор, якщо цього вимагає боржник, повинен видати останньому розписку про одержання виконання зобов'язання частково або в повному обсязі. При цьому боржникові повертаються всі боргові документи, які він видав кредиторіві, а в разі неможливості їх повернення кредитор повинен зазначити про це у своїй розписці.

У разі відмови кредитора повернути борговий документ, видати розписку на підтвердження виконання зобов'язання боржник має право затримати виконання, а кредитор у цьому разі вважається як такий, що прострочив його прийняття. Наявність боргового документа у боржника підтверджує виконання зобов'язання.

Способом виконання зобов'язання є внесення боргу у депозит нотаріуса. Відповідно до ст. 537 ЦК України боржник має право виконати зобов'язання внесенням належних із нього кредиторів грошей або цінних паперів у депозит нотаріуса у разі:

- 1) відсутності кредитора або уповноваженої ним особи у місці виконання зобов'язання;
- 2) ухилення кредитора або уповноваженої ним особи від прийняття виконання або в разі іншого прострочення з їх боку;
- 3) відсутності представника недієздатного кредитора.

Нотаріус повідомляє кредитора про внесення боргу в депозит у порядку, встановленому законом.

6.3. Способи забезпечення виконання зобов'язань

Зобов'язання є правовідносинами, тому вони охороняються засобами примусового характеру.

Відповідно до ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися:

- неустойкою;
- порукою;
- гарантією;
- заставою;
- притриманням;
- завдатком.

Неустойка – це грошова сума або інше майно, які боржник зобов'язаний передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

Неустойка:

- 1) застосовується незалежно від заподіяння збитків;
- 2) не вимагається, як правило, надання позивачем інших доказів, окрім доказу факту порушення договору;
- 3) розмір неустойки здебільшого дає можливість відновити майнові втрати, якщо вони мали місце;
- 4) застосовується, як правило, у ході виконання договору за порушення кожного обов'язку, кожної умови, а не за невиконання договору в цілому, що є для кредитора певною перевагою, бо він уже на момент правопорушення володіє достатньо оперативним засобом, щоб спонукати боржника до виконання зобов'язання.

Сторони мають право зменшити розмір неустойки, встановлений актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом. Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Форми неустойки:

Штраф – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Залежно від підстав установаження неустойка може бути договірною (якщо умови, за яких вона сплачується, та її розмір встановлені угодою сторін) або законною (нормативною), коли умови, за яких вона сплачується, та її розмір встановлені нормативними актами, що регулюють відповідний вид зобов'язань. Залежно від співвідношення права на неустойку з правом на відшкодування збитків розрізняють чотири види неустойки (ст. 624 ЦК України): *штрафну, залікову, виключну та альтернативну*.

Штрафною називається неустойка, що підлягає стягненню у повному розмірі незалежно від відшкодування збитків. Це загальне правило, і звідси випливає, що інші види

неустойки застосовуються лише тоді, коли вони прямо встановлені законом або договором.

Заліковою називається неустойка, коли відшкодуванню підлягають як неустойка, так і збитки, але лише в частині, в якій вони не покриваються неустойкою.

Виключна неустойка обмежує відповідальність за невиконання чи неналежне виконання зобов'язання лише виплатою неустойки, взагалі виключаючи вимогу про відшкодування збитків.

Альтернативна неустойка дає кредиторowi можливість вибору стягнення неустойки чи відшкодування збитків. При цьому вибір повинен бути зроблений лише один раз, тому у разі стягнення неустойки кредитор втрачає можливість у майбутньому (після виявлення збитків та їх розміру) відмовитися від неустойки та вимагати відшкодування збитків.

Відповідно до ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором іншої особи (боржника) за належне виконання нею свого обов'язку. Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі.

Поручителем може бути одна особа або кілька осіб. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлена субсидіарна відповідальність поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому самому обсязі, що й боржник, включаючи сплату основного боргу, відсотків, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлене договором поруки.

Особи, які спільно поручилися, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлене договором поруки. До поручителя, який виконав зобов'язання, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, у тому числі й ті, що забезпечували його виконання. До кожного з кількох поручителів, які виконали зобов'язання, забезпечене порукою,

переходять права кредитора у розмірі частини обов'язку, що виконана ним.

Відповідно до ст. 557 ЦК України боржник, який виконав забезпечене порукою зобов'язання, повинен негайно повідомити про це поручителя. Поручитель, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, у зв'язку з ненаправленням йому боржником повідомлення про виконання ним свого обов'язку має право стягнути з кредитора безпідставно одержане або поставити зворотну вимогу до боржника.

Поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові. Згідно зі ст. 559 ЦК України порука припиняється:

- 1) із припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;
- 2) якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;
- 3) у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника;
- 4) після закінчення строку, встановленого у договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор упродовж шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не поставитиме вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений на момент поставлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не подасть позову до поручителя впродовж одного року від дня укладення договору поруки.

Гарантія. Відповідно до ст. 560 ЦК України банк, інша кредитна (фінансова) установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором виконання боржником свого зобов'язання.

Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Гарантія є чинною від дня її видачі,

якщо в ній не встановлено інше, і діє впродовж строку, на який вона видана.

Згідно зі ст. 563 ЦК України у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії. Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії подається у письмовій формі, до вимоги додаються документи, зазначені в гарантії. Кредитор може поставити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано. Він не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлене гарантією.

Відповідно до ст. 564 ЦК України після одержання вимоги кредитора гарант повинен негайно повідомити про це боржника і передати йому копії вимоги разом із доданими до неї документами.

Гарант повинен розглянути вимогу кредитора в установленій у гарантії строк, а в разі його відсутності – у розумний строк і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Гарант має право відмовити кредиторів у задоволенні його вимоги, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії.

Гарант повинен негайно повідомити кредитора про відмову від задоволення його вимоги (ст. 565 ЦК України).

Обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію. У разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлене у гарантії (ст. 566 ЦК України). Гарант має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Відповідно до ст. 568 ЦК України зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

1) сплати кредиторів суми, на яку видано гарантію;

- 2) закінчення строку дії гарантії;
- 3) відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові;
- 4) відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією. При цьому у першому, другому і четвертому випадках припинення зобов'язання гаранта не залежить від повернення йому гарантії.

Гарант, якому стало відомо про припинення гарантії, повинен негайно повідомити про це боржника. Згідно зі ст. 569 ЦК України гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника у межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлене договором між гарантом і боржником.

Відповідно до ст. 570 ЦК України завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних із нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Але якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних із боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом, який виконує лише платіжну функцію і є грошовою сумою, що сплачується в рахунок наступних платежів. Тому при невиконанні зобов'язання за договором аванс повертається стороні, яка його надала.

Правові наслідки порушення і припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком:

- 1) якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора;
- 2) якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток і додатково сплатити суму у розмірі (вартості) завдатку;
- 3) сторона, винна у порушенні зобов'язання, повинна відшкодувати другій стороні збитки у сумі, в якій вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлене договором;

4) у разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

Застава. Відповідно до ст. 572 ЦК України щодо застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлене законом (право застави).

Заставою може бути забезпечена як дійсна вимога, так і та, що може виникнути в майбутньому.

Відповідно до ст. 576 ЦК України предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема, речі, цінні папери, майнові права), відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Права заставодержателя (право застави) на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності, якщо інше не встановлене договором.

Предметом застави не можуть бути:

- 1) національні, культурні та історичні цінності, що є в державній власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національної культурної спадщини;
- 2) вимоги, що мають особистий характер;
- 3) інші вимоги, застава яких заборонена законом. Крім того, застава окремих видів майна може бути заборонена або обмежена законом.

За загальним правилом предмет застави залишається у заставодавця, якщо договором або законом не встановлено інше (ст. 576 ЦК України).

У випадках, установлених договором або законом, заставодавцем разом із заставодержателем може бути здійснена оцінка предмета застави. При цьому ціна повинна визначатися відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення застави, але договором або законом може бути встановлений інший порядок такого оцінювання.

Види застав:

- 1) іпотека – це заставляння нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.
- 2) застава – це заставляння рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третьої особи. Розрізняються застава власного майна (прав) та застава прав на чужі речі.

Інші види застав установлюються та регулюються Законом України «Про заставу».

Договір застави. Сторонами договору застави є заставодавець та заставодержатель. Заставодавцем може бути боржник або третя особа (майновий поручитель) (ст. 583 ЦК України). Заставодавцем може бути власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, як власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави.

Застава права на чужі речі здійснюється за згодою власника цієї речі, якщо для відчуження цього права відповідно до закону або договору потрібна згода власника. Заставодержателем можуть бути як фізична та юридична особи, так і держава.

Істотні умови: установлюються розмір і строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, подається опис предмета застави, а також визначаються інші умови, погоджені сторонами договору. Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, установлених законом, договір застави підлягає нотаріальному засвідченню. Застава нерухомого майна підлягає державній реєстрації у випадках та в порядку, встановлених законом. Застава рухомого майна не є обов'язковою. Вона може бути зареєстрована на підставі заяви заставодержателя або заставодавця із внесенням запису до Державного реєстру застав рухомого майна (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про заставу» в новій редакції).

Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а у разі коли договір підлягає нотаріальному

засвідченню, – з моменту нотаріального засвідчення. Ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави зазнає власник заставленого майна, якщо інше не встановлене договором або законом.

У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави заставодавець на вимогу заставодержателя зобов'язаний надати рівноцінний предмет або, якщо це можливо, відновити знищений чи пошкоджений предмет застави.

Відповідно до ст. 586 ЦК України заставодавець має право користуватися предметом застави відповідно до його призначення, у тому числі здобувати від нього плоди та доходи, якщо інше не встановлене договором і якщо це впливає із суті застави.

Заставодавець має право відчужувати предмет застави, передавати його в користування іншій особі або іншим чином розпоряджатися ним лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлене договором.

Заставодавець має право заповідати заставлене майно. Правочин, яким обмежується право заставодавця заповідати заставлене майно, є нікчемним.

Заставодержатель має право користуватися переданим йому предметом застави лише у випадках, установлених договором.

За договором на заставодержателя може бути покладений обов'язок здобувати з предмета застави плоди та доходи.

Особа, яка володіє предметом застави, зобов'язана:

- 1) вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави;
- 2) утримувати предмет застави належним чином;
- 3) негайно повідомляти іншу сторону договору застави про виникнення загрози знищення або пошкодження предмета застави.

Якщо предметом застави стає майно, що вже є заставленим, право застави попереднього заставодержателя

(попередніх заставодержателів) зберігає чинність. Перший заставодержатель має переважне право перед наступними заставодержателями на задоволення своїх вимог за рахунок заставленого майна. Вимоги наступних заставодержателів задовольняються в порядку черговості виникнення права застави. Якщо предметом застави є рухоме майно, заставодержатель зареєстрованої застави має переважне право на задоволення вимог із заставленого майна перед заставодержателями незареєстрованих застав та застав, зареєстрованих пізніше. Заставодержателі, які зареєстрували заставу одного й того самого майна в один день, мають рівні права на задоволення вимог із заставленого майна.

Заставодавець незареєстрованої застави зобов'язаний надати кожному із заставодержателів інформацію про всі попередні застави в обсязі, встановленому ст. 584 ЦК України (тобто дати відповідний опис предмета застави, а також визначити умови, погоджені сторонами договору). Заставодавець зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані будь-кому із заставодержателів внаслідок невиконання ним цього обов'язку.

Заставодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, у разі:

- 1) передання заставодавцем предмета застави іншій особі без згоди заставодержателя, якщо одержання такої згоди було необхідним;
- 2) порушення заставодавцем правил про заміну предмета застави;
- 3) втрати предмета застави за обставин, за які заставодержатель не відповідає, якщо заставодавець не змінив або не відновив предмет застави;
- 4) порушення заставодавцем правил про наступну заставу;
- 5) порушення заставодавцем правил про розпорядження предметом застави;
- 6) в інших випадках, установлених договором.

Правила звернення стягнення на предмет застави:

- 1) заставодержатель набуває права звернення стягнення на предмет застави у разі, коли зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін), якщо інше не встановлене договором або законом;
- 2) у разі ліквідації заставидавеця – юридичної особи заставодержатель набуває права звернення стягнення на заставлене майно незалежно від настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заставою;
- 3) у разі часткового виконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, право звернення на предмет застави зберігається у первісному обсязі;
- 4) якщо предметом застави є дві або більше речей (два або більше прав), стягнення може бути звернене на всі ці речі (права) або на будь-яку з речей (прав) на вибір заставодержателя;
- 5) якщо заставодержатель зверне стягнення на одну річ (одне право), але його вимогу не буде задоволено в повному обсязі, він зберігає право застави на інші речі (права), які є предметом застави.

Якщо сума, одержана від реалізації предмета застави, не покриває вимоги заставодержателя, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника в порядку черговості відповідно до ст. 112 ЦК України, якщо інше не встановлене договором або законом.

Припинення права застави:

- 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою;
- 2) втрата предмета застави, якщо заставидавець не змінив предмет застави;
- 3) реалізація предмета застави;
- 4) набуття заставодержателем права власності на предмет застави;
- 5) в інших випадках, установлених законом.

Якщо застава припиняється внаслідок виконання забезпеченого заставою зобов'язання, заставодержатель, у

володінні якого перебувало заставлене майно, зобов'язаний негайно повернути його заставодавцеві.

6.4. Припинення зобов'язань

Залежно від конкретних обставин існує декілька способів припинення зобов'язань:

- 1) виконанням;
- 2) переданням відступного;
- 3) зарахуванням;
- 4) за домовленістю сторін;
- 5) прощення боргу;
- 6) поєднанням боржника і кредитора в одній особі;
- 7) неможливістю виконання;
- 8) смертю фізичної особи або ліквідацією юридичної особи.

Не допускається зарахування зустрічних вимог:

- 1) у разі закінчення позовної давності;
- 2) про відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті;
- 3) про стягнення аліментів;
- 4) щодо довічного утримання;
- 5) в інших випадках, установлених договором або законом.

Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін.

Зобов'язання, яке припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим між тими самими сторонами, є *новацією*.

6.5. Договір купівлі-продажу

Договір купівлі-продажу – це договір, за яким одна сторона (продавець) передає чи зобов'язується передати майно (товар) у власність іншій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний* (права та обов'язки сторін виникають на момент досягнення між ними згоди щодо всіх істотних умов);
- *відплатний*.

Сторонами договору купівлі-продажу є продавець і покупець. Це можуть бути будь-які суб'єкти цивільних правовідносин: фізичні, юридичні особи та держава.

Продавцем є власник майна чи уповноважена ним особа, оскільки відповідно до ст. 658 ЦК України лише йому належить право продажу товару, крім випадків примусового продажу й інших випадків, установлених законом. Приймати рішення про відчуження майна має право лише його власник. Якщо продавцем майна може бути лише певна особа, тобто, як правило, власник, то покупцем може бути будь-яка особа.

Відповідно до ст. 656 ЦК України предметом договору купівлі-продажу можуть бути: товар, наявний у продавця на момент укладення договору чи який створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому, майнові права та право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру.

Важливим при визначенні *предмета договору* є не лише вид майна, а й інші його характеристики, такі як: кількість, асортимент, якість, комплектність, тара, упаковка тощо. Згідно зі ст. 669 ЦК України кількість товару, що продається, встановлюється в договорі купівлі-продажу у відповідних одиницях вимірювання чи грошовому еквіваленті.

Якщо за договором купівлі-продажу переданню підлягає товар у певному співвідношенні за видами, моделями, розмірами, кольорами чи іншими ознаками (*асортимент*), то продавець зобов'язаний передати покупцеві товар в асортименті, погодженому сторонами.

Продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу. За відсутності в договорі умов щодо якості товару продавець

зобов'язаний передати покупцеві товар, придатний для мети, з якою він зазвичай використовується.

Форми договору – усна, письмова або конклюдентна.

Договір роздрібної купівлі-продажу – це договір, за яким продавець, який здійснює підприємницьку діяльність із продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що, як правило, призначений для особистого, домашнього чи іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

До відносин за договором роздрібної купівлі-продажу за участі покупця – фізичної особи, не врегульованих ЦК України, застосовується законодавство про захист прав споживачів, зокрема, Закон України "Про захист прав споживачів" від 1 грудня 2005 р.

Договір роздрібної купівлі-продажу є *публічним*, тобто таким, у якому одна сторона – підприємець – взяла на себе зобов'язання здійснювати продаж товарів кожному, хто до неї звернеться (ст. 633 ЦК України).

Продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну та достовірну інформацію про запропонований до продажу товар.

Покупець має право: до укладання договору купівлі-продажу оглянути товар; вимагати проведення в його присутності перевірки властивостей товару чи демонстрації користування ним, якщо це можливо за характером товару та не суперечить правилам роздрібної торгівлі.

Покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, оголошеною продавцем на момент укладання договору, якщо інше не встановлене законом або не впливає із суті зобов'язання.

Покупець має право упродовж 14 днів із моменту передання йому непродовольчого товару неналежної якості, якщо більш тривалий термін не оголошений продавцем, обміняти його в місці купівлі чи в інших місцях, оголошених продавцем, на аналогічний товар іншого розміру, форми, габ-

риту, фасону, комплектації тощо. У разі виявлення різниці в ціні покупець проводить необхідний перерахунок із продавцем.

Якщо в продавця немає необхідного для обміну товару, то покупець має право повернути придбаний товар й одержати сплачену за нього грошову суму. Вимога покупця про обмін або повернення товару підлягає задоволенню, якщо товар не був у споживанні, збережено його товарний вигляд, споживчі властивості та за наявності доказів придбання товару в цього продавця.

Перелік товарів належної якості, що не підлягають обміну (поверненню), передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачі» від 19 березня 1994 р. До таких товарів належать: продовольчі товари, лікарські препарати та засоби, предмети сангігієни, непродовольчі товари (фотоплівки, фотопластинки, фотографічний папір, парфюмерно-косметичні вироби, пір'яно-пухові вироби, дитячі іграшки м'які, дитячі іграшки гумові надувні, зубні щітки, мундштуки, апарати для гоління, помазки для гоління, гребінці та щітки масажні, тканини, килимові вироби метражні, білизна натільна, білизна постільна, панчішно-шкарпеткові вироби, товари в аерозольній упаковці, друковані видання, лінійний та листовий металопрокат, трубна продукція, пиломатеріали, погонажні (плінтус, наличник), плитні, матеріали (деревноволокнисті та деревностружкові плити, фанера) і скло, нарізані або розкроєні під розмір, визначений покупцем (замовником), аудіо-, відеокасети, диски для лазерних систем зчитування із записом, вироби з натурального та штучного волосся (перуки), товари для немовлят (пелюшки, соски, пляшечки для годування тощо), інструменти для манікюру, педикюру (ножиці, пилочки тощо), ювелірні вироби з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння).

Види договору роздрібної купівлі-продажу

Договір купівлі-продажу з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк (ст. 701 ЦК України). Сторони можуть укласти договір купівлі-продажу з умовою про прийняття покупцем товару в строк, встановлений договором, і протягом нього товар не може бути проданий продавцем іншому покупцеві. Якщо покупець не з'явився чи не вчинив інших необхідних дій для прийняття товару у встановлений строк, то вважається, що покупець відмовився від договору, якщо інше не встановлено договором.

Договір купівлі-продажу товару за зразками (ст. 702 ЦК України). Сторони можуть укласти договір купівлі-продажу товару на підставі ознайомлення покупця зі зразком товару (за описом, каталогом тощо). Цей договір є виконаним із моменту доставки товару в місце, встановлене договором, а якщо місце передання товару не визначено договором, – з моменту доставки товару за місцем проживання фізичної особи-покупця чи місце розташуванням юридичної особи-покупця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір купівлі-продажу товарів із використанням автоматів (ст. 703 ЦК України). Якщо продаж товару здійснюється з використанням автоматів, то власник автоматів зобов'язаний довести до покупців інформацію про продавця товару через розміщення на автоматі чи надання покупцям іншим чином відомостей про найменування продавця, його місцезнаходження, режим роботи, а також про дії, які необхідно вчинити покупцеві для одержання товару.

Договір купівлі-продажу з умовою про доставку товару покупцеві (ст. 704 ЦК України). У разі, коли договір роздрібної купівлі-продажу укладено з умовою про доставку товару покупцеві, продавець зобов'язаний у встановлений договором термін доправити його за місцем, зазначеним покупцем, а якщо місце передання товару покупцем не зазначене – за місцем проживання фізичної особи-покупця чи місцезнаходженням юридичної особи-покупця.

6.6. Договір поставки

Договір поставки – це договір, за яким продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений термін (терміни) товар у власність покупця для використання його в підприємницькій діяльності чи в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

Юридична характеристика договору поставки:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний* (договір набуває чинності з моменту досягнення всіх домовленостей між його сторонами та з моменту його підписання);
- *відплатний*.

Сторони договору: постачальник і покупець.

Постачальниками та покупцями є, як правило, суб'єкти підприємницької діяльності, які спеціалізуються на виробництві чи купівлі-продажу певних видів товарів.

Згідно з ЦК України до договору поставки застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає з характеру відносин сторін.

При цьому відмінність договору поставки від договору купівлі-продажу полягає в тому, що:

- сторонами в договорі поставки переважно є суб'єкти підприємницької діяльності;
- момент виконання договору, як правило, не збігається з моментом його укладання;
- товар, який передається за договором, призначений для його використання в підприємницьких або інших цілях, не пов'язаних з особистим (домашнім) використанням, для забезпечення довгострокових поставок сировини, матеріалів, комплектуючих виробів тощо.

Терміни (періоди) поставки товару (квартальні, місячні, декадні тощо) встановлюються в договорі з огляду на необхідність безперервного його постачання покупцям і забезпечення ритмічності та неперервності виробництва. Коли сторонами договору передбачена поставка товарів окремими партіями впродовж терміну дії договору, але терміни поставки таких партій у ньому не визначено, то товари поставляються рівними партіями помісячно, якщо інше не впливає з договору чи закону.

Кількість товару, що є *предметом договору* поставки, встановлюється у договорі поставки у відповідних одиницях виміру чи в грошовому еквіваленті. Кількість товару може бути погоджена встановленням у договорі поставки визначенням цієї кількості.

Асортимент (номенклатура) товару – співвідношення певних видів (груп) продукції. *Види асортименту*: груповий (розбиття загальної кількості продукції одного найменування за основними видами); розгорнутий (розбиття основних груп за більш дрібними ознаками, наприклад, одягу – за фасонами, малюнками, артикулами тощо).

Якість товару. Постачальник повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору поставки. Якість товару, як правило, визначається із зазначенням його видів, сортів, марок із посиланням на стандарти, технічні умови, зразки (еталони), затверджені в установленому порядку. У разі відсутності в договорі поставки умов щодо якості товару постачальник зобов'язаний передати покупцеві товар, відповідно до мети його використання.

Під *комплектністю* необхідно розуміти поєднання складових товару, що забезпечує можливість використання його за прямим призначенням, а в спеціально передбачених випадках – також можливість догляду за ним, його збереження та ремонту. У комплекті можуть бути запасні частини та приналежності.

Іншою істотною умовою договору поставки є *ціна* – певна грошова сума, що сплачується покупцем за отриманий від постачальника товар. Оплата придбаного товару проводиться в грошовому еквіваленті – у готівковій або безготівковій формі.

6.7. Договір міни (бартеру)

Договір міни (бартеру) – це договір, за яким кожна зі сторін зобов'язується передати іншій стороні у власність один товар в обмін на інший.

Договір міни (бартеру) належить до договорів, які опосередковують перехід права власності.

Юридична характеристика договору міни:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний* (договір набуває чинності з моменту досягнення всіх домовленостей між його сторонами);
- *відплатний* (договором може бути передбачено можливість установалення доплати за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості. При цьому відбувається поєднання елементів договорів купівлі-продажу та міни).

Суб'єктами договору міни можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Особливістю договору міни є те, що кожна з його сторін є продавцем того товару, який вона передає в обмін, і покупцем товару, який вона одержує взамін.

Договором міни прийнято називати правовідносини, за яких сторони обмінюються лише майном. Якщо ж відбувається речовий обмін на роботи (послуги) чи обмін роботами або послугами, то такі правовідносини є *бартером*.

До договору міни (бартеру) застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, договір контрактації чи інші договори, елементи яких містяться в договорі міни, якщо це не суперечить суті

зобов'язання. На відміну від купівлі-продажу за договором міні еквівалентом, як правило, є не гроші, а інше рівноцінне майно.

Право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом.

Різновидом договору міні є зовнішньоекономічний бартер. Правове регулювання бартерних операцій у зовнішньоекономічній діяльності здійснюється відповідно до Закону України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23 грудня 1998 р. Бартерна операція в галузі зовнішньоекономічної діяльності – це один із видів експортно-імпорتنих операцій, оформлених бартерним договором або договором із мішаною формою оплати, яким часткова оплата експортних (імпорتنих) поставок передбачена в натуральній формі між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України й іноземним суб'єктом господарської діяльності, що передбачає збалансований за вартістю обмін товарами, роботами, послугами в будь-якому поєднанні, не опосередкований рухом коштів у готівковій чи безготівковій формі.

6.8. Договір контрактації сільськогосподарської продукції

Договір контрактації сільськогосподарської продукції – це договір, за яким виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену продукцію та передати її у власність заготівельникові (контрактанту) чи визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти її й оплатити за встановленими цінами відповідно до умов договору.

Специфіка виконання цього договору переважно залежить від впливу природних факторів і сезонного характеру виробництва.

Юридична характеристика договору:

– *двосторонній* (сторони взаємно беруть на себе обов'язки й у кожної з них відповідно виникає право вимоги до іншої сторони);

– *консенсуальний* (договір набуває чинності з моменту досягнення домовленостей між його сторонами);

– *відплатний*.

До договору контрактації застосовують загальні положення про купівлю-продаж та про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом.

Сторони в договорі контрактації: виробник сільськогосподарської продукції та заготівельник (контрактант). Виробниками можуть бути колективні, державні, акціонерні сільськогосподарські підприємства, фермерські та інші господарства. *Заготівельниками (контрактантами)* – організації, на які покладено функції державної закупівлі сільськогосподарської продукції (наприклад, організації споживчої кооперації).

Договір контрактації сільськогосподарської продукції укладається на основі та на виконання державних замовлень, розпорядження яких є обов'язковими для обох сторін. Відносини, пов'язані з державним замовленням, регулюються Законом України "Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб" від 22 грудня 1995 р. і Порядком формування та розміщення державних замовлень на поставки продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р.

Істотними умовами договору контрактації є: кількість (за видами продукції), якість, терміни, порядок і умови доставки та місце здавання сільськогосподарської продукції.

6.9. Договір дарування. Пожертва

Договір дарування – це договір, за яким одна сторона (дарувальник) передає чи зобов'язується передати в майбутньому іншій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Предметом договору дарування є рухомі речі, зокрема й гроші та цінні папери, а також нерухомі речі, що належать дарувальникові. Крім того, дарунком можуть бути майнові права, якими володіє дарувальник або які можуть виникнути в нього надалі.

Дарування речей, обмежених у цивільному обігу (наприклад, мисливської рушниць), не повинне порушувати спеціального правового режиму, тобто обдаровуваний повинен мати дозвіл на володіння відповідною річчю (наприклад, член спілки мисливців або мисливець, який має ліцензію).

Сторонами в договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада.

Підприємницькі товариства можуть укладати договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим; документом дарувальника.

Договір дарування від імені дарувальника може укласти його представник. Доручення на його укладення, у якому не встановлено ім'я обдаровуваного, є нікчемним.

Види договорів дарування:

- дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому – обіцянка вчинення дарування;
- передача майна (дарунку) – класичний договір дарування.

Юридична характеристика договору дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний*;
- *безвідплатний* (інакше такі дії можна розглядати як договір міни чи купівлю-продаж).

Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Форма договору: договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми цей договір є нікчемним.

Договором дарування може бути встановлений обов'язок дарувальника передати дарунок обдаровуваному в майбутньому через певний термін (у певний термін). При настанні строку (терміну) чи відкладальної обставини обдаровуваний має право вимагати від дарувальника передання дарунка або відшкодування його вартості. Якщо після укладання договору майновий стан дарувальника істотно погіршився, то він має право відмовитися від передання дарунка в майбутньому.

Коли до настання строку (терміну) чи відкладальної обставини, встановленої договором, дарувальник або обдаровуваний помре, то договір дарування втрачає силу.

Юридична характеристика договору дарування (класичного):

– *односторонній або двосторонній.* Одностороннім договір вважається, якщо дарувальник має право передати дарунок, а обдаровуваний – право його приймати чи не приймати. *Двостороннім* договір вважається, коли дарувальник, окрім прав, має своїм обов'язком повідомити обдаровуваного про недоліки речі, що є дарунком, або про її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для його життя, здоров'я чи майна. У свою чергу, дарувальник може наділитися обов'язком вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи чи утриматися від її вчинення за умовами договору;

– *реальний* – право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття. Якщо дарунок направлено обдаровуваному без його попередньої згоди, то він є прийнятим, якщо обдаровуваний негайно не заявить про відмову від його

прийняття. Прийняття обдаровуванним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, що посвідчують належність дарувальникові предмета договору, чи символів речі (ключів, макетів тощо), є дією, яка підтверджує факт прийняття дарунка;

– *безвідплатний* (оскільки договір дарування є безоплатним, то до дарувальника не можна висувати вимог щодо якості переданих речей).

Форма договору. Договір дарування нерухомої речі укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Дарування рухомих речей, що мають особливу цінність, укладається в письмовій формі. Відсутність законодавчого визначення грошового еквівалента вартості особливо цінної рухомої речі ускладнює чітке розмежування усної та письмової форм договору.

Договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно.

Валютні цінності на суму, що перевищує 50-кратний розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Особливість договору дарування полягає в тому, що на дарувальника, якому відомо про недоліки дарунка чи його особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного або інших осіб, покладається обов'язок повідомити про ці обставини.

При порушенні цього обов'язку обдаровуваний має право вимагати від дарувальника, який знав про можливість заподіяння шкоди та не повідомив про це, відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, спричинену каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю в результаті володіння або користування дарунком.

Договором дарування може бути встановлено обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на

користь третьої особи чи утриматися від її вчинення (передати грошову суму або інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не висувати вимог до третьої особи про виселення тощо).

Дарувальник має право вимагати від обдаровуваного виконання покладеного на нього обов'язку на користь третьої особи. У разі порушення обдаровуваним цього обов'язку він має право вимагати розірвання договору та повернення дарунка, а якщо таке повернення неможливе, – відшкодування його вартості.

Пожертва – це дарування нерухомих і рухомих речей, зокрема грошей і цінних паперів, фізичним особам, юридичним особам, державі Україна і Автономній Республіці Крим, територіальній громаді для досягнення ними певної, наперед обумовленої, мети.

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній* (за договором жертвувач має права, а особа, яка отримала жертву, крім прав, має обов'язки використовувати річ із наперед обумовленою метою);
- *реальний* (є укладеним із моменту прийняття жертви);
- *безвідплатний*.

До договору про жертву застосовуються положення про договір дарування, якщо інше не встановлено законом.

Жертвувач має право здійснювати контроль за використанням жертви відповідно до мети, встановленої договором. Якщо використати жертву за призначенням виявилось неможливим, то використання її за призначенням можливе лише за згодою жертвувача, а в разі його смерті чи ліквідації юридичної особи – за рішенням суду.

Жертвувач або його правонаступники мають право вимагати розірвання договору про жертву, якщо вона використовується не за призначенням.

Одним із положень ЦК України стало збільшення підстав для розірвання виконаного договору дарування (жертви),

тобто анулювання договору, що призвів до настання юридичних наслідків.

За загальними правилами договір дарування може бути визнаний недійсним, а відповідно й розірваний внаслідок його укладання:

- малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;
- неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності;
- без дозволу органу опіки та піклування дієздатною фізичною особою, яка на момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій і (чи) не могла керувати ними;
- недієздатною фізичною особою;
- під впливом помилки, обману, насильства та під впливом тяжкої обставини.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо:

- обдарований створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність. У кожному випадку ступінь і розмір "великої немайнової цінності" дарунка доводить дарувальник під час розгляду цивільної справи в суді;

- унаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить історичну, наукову, культурну цінність, вона може бути знищена чи істотно пошкоджена. Із метою практичної реалізації зазначених положень ЦК України дарувальник при укладанні договору повинен попередити обдаровуваного про особливості дарунка та порядок поводження з ним.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору, якщо на момент пред'явлення вимоги дарунок є збереженим. Як наслідок, обдарований зобов'язаний повернути дарунок у натурі.

До вимог про розірвання договору дарування застосовується спеціальний *термін позовної давності* – один рік.

Згідно з договором про пожертву, жертвувач має право здійснювати і контроль за використанням відповідно до визначеної в договорі мети. Якщо жертва використовується не за призначенням, то жертвувач або його правонаступники мають право вимагати розірвання цього договору.

6.10. Договір ренти

Договір ренти – це договір, за яким одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати її одержувачеві у формі певної грошової суми чи в іншій формі.

Юридична характеристика договору:

- *односторонній* (платник зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту, а одержувач має лише право її отримувати);
- *реальний* (договір набуває чинності з моменту передачі певного майна платникові ренти);
- *відплатний*;
- *алеаторний* (ризиковий).

Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренту безстроково (безстрокова рента) чи упродовж певного терміну. У зв'язку з цим відмінність договору ренти від договорів купівлі-продажу, міни та дарування полягає в тому, що обсяг належних одержувачеві рентних платежів є невизначеним, оскільки зобов'язання з виплати ренти діє безстроково чи впродовж певного терміну.

Договором може бути встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платнику ренти за плату чи безоплатно. Коли договором встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платника ренти за плату, то до відносин сторін щодо передання майна застосовуються загальні положення про купівлю-продаж. Якщо ж майно передається

безоплатно — положення про договір дарування, коли це не суперечить суті договору ренти.

Сторонами в договорі ренти можуть бути фізичні чи юридичні особи.

Форма договору ренти: договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти підлягає також державній реєстрації.

Форма та розмір ренти. Відповідно до умов укладеного договору рента виплачуються в грошовій формі чи через передавання речей, виконання робіт або надання послуг. Безпосередній розмір її встановлюється в договорі між сторонами. Рента виплачується після закінчення кожного календарного кварталу, якщо інше не встановлено договором.

Коли за договором здійснюється передавання під виплату ренти земельної ділянки чи іншого нерухомого майна, то одержувач ренти має право застави на це майно. Платник ренти має право відчужувати майно, передане йому під виплату ренти, лише за згодою одержувача ренти. У разі відчуження нерухомого майна іншій особі до неї переходять обов'язки платника ренти.

Виплата ренти може бути забезпечена встановленням обов'язку платника застрахувати ризик невиконання ним своїх обов'язків за договором. За прострочення виплати ренти платник ренти сплачує одержувачеві ренти відсотки.

Договір припиняється через три місяці від дня отримання одержувачем ренти письмової відмови платника безстрокової ренти від договору за умови повного розрахунку між ними.

Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти в разі, якщо:

- платник безстрокової ренти прострочив її виплату більш як на один рік;
- платник безстрокової ренти порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти;

– платник безстрокової ренти визнаний неплатоспроможним або виникли інші обставини, що явно свідчать про неможливість виплати ним ренти в розмірі та в терміни, встановлені договором.

Розрахунки між сторонами в разі розірвання договору проводяться залежно від того, чи майно було передано у власність платника ренти за плату чи безоплатно.

Якщо майно було передано у власність платника ренти за плату, то одержувач ренти має право вимагати від нього виплати річної суми ренти та вартості переданого майна. Коли майно було передано у власність платника ренти безоплатно, то при розірванні договору одержувач має право вимагати від нього виплати річної суми ренти.

6.11. Договір довічного утримання

Договір довічного утримання (догляду) – це договір, за яким одна сторона (відчужувач) передає іншій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру чи деяку частину, інше нерухоме або рухоме майно, що має значну цінність, набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням і (чи) доглядом довічно.

Юридична характеристика договору довічного утримання (догляду):

- *односторонній* (за договором відчужувач наділяється правами, а на набувача покладаються обов'язки);
- *реальний* (договір вважається укладеним із моменту передачі майна, що є його предметом, – житлового будинку, квартири чи їх частини, іншого нерухомого або рухомого майна, що має значну цінність);
- *відплатний* (набувач майна зобов'язаний забезпечувати утримання й (або) догляд відчужувача взамін на отримане майно);
- *алеаторний* (ризиковий).

Предмет договору – житловий будинок, квартира чи їх частина, інше нерухоме або рухоме майно, що має значну цінність.

Сторони в договорі: відчужувач (це може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я) і *набувач* (повнолітня дієздатна фізична чи юридична особа).

Цивільний кодекс України припускає наявність декількох набувачів (фізичних осіб) за договором. У такому разі вони стають співвласниками майна на правах спільної сумісної власності.

Договір довічного утримання (догляду) може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи.

Форма договору – письмова нотаріально посвідчена, а при передачі набувачеві у власність нерухомого майна договір підлягає державній реєстрації.

Істотною умовою договору довічного утримання (догляду) є визначення всіх видів матеріального забезпечення, а також усіх видів догляду (опікування), якими набувач повинен забезпечувати відчужувача. Так, на набувача покладається обов'язок здійснення систематичного матеріального забезпечення відчужувача, через надання в натурі житла, харчування, догляду та необхідної допомоги. Усі способи забезпечення в натурі підлягають обов'язковій конкретизації власне в договорі.

На майно, передане набувачеві за договором довічного утримання (догляду), не може бути звернено стягнення упродовж життя відчужувача.

На набувача може покладатися обов'язок щодо забезпечення відчужувача або третьої особи житлом у будинку (квартирі), переданому йому за договором. При цьому в договорі повинно бути конкретно визначено ту частину помешкання, у якій відчужувач має право проживати.

У разі смерті набувача його обов'язки переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем. Якщо таких спадкоємців немає чи

вони відмовилися від прийняття майна, переданого відчужувачем, то останній набуває права власності на це майно.

За рішенням суду договір може бути припинений на вимогу:

- відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання чи неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини;
- набувача.

Якщо ж відбувається розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків, згідно з договором (ухилення від здійснення щомісячних грошових виплат; відмова від фінансування лікування та здійснення догляду за хворим відчужувачем тощо), то відчужувач набуває права власності на майно, яке він передає, і має право вимагати його повернення. Усі понесені до цього набувачем витрати на утримання й (або) догляд відчужувача поверненню не підлягають.

У разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем із підстав, які мають істотне значення, суд може залишити за ним право власності на частину майна, зважаючи на тривалість часу, впродовж якого він належно виконував свої обов'язки.

6.12. Договір найму (оренди)

Договір найму (оренди) – це договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний термін.

Предметом договору може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками та зберігає свою первісну форму при неодноразовому використанні (неспоживна річ), а також майнові права. Закон може встановлювати види майна, що не можуть бути предметом договору найму.

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний;
- відплатний.

Сторонами договору можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. *Наймодавцями* можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, які є власниками майна, або уповноважені ними особи. *Наймачами* можуть бути як юридичні особи різних організаційно-правових форм і форм власності, так і дієздатні фізичні особи.

До форми договору найму застосовуються загальні правила про форму правочинів.

Договір найму укладається на термін, установлений у самому договорі. Це дає сторонам можливість укладати його на будь-який термін, який вони визначать. Водночас передбачено, що законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) терміни договору деяких видів майна, зокрема, найму земельної ділянки.

Якщо термін найму не встановлений, то договір вважається укладеним на невизначений термін. Кожна зі сторін договору, укладеного на невизначений термін, може відмовитися від нього в будь-який час, письмово попередивши про це іншу сторону за один місяць, а в разі найму нерухомого майна – за три місяці. Договором або законом може бути встановлений інший термін для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений термін.

Якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то за відсутності заперечень наймодавця упродовж одного місяця він вважається поновленим на термін, який раніше був ним установлений. У разі заперечення наймодавця проти автоматичного продовження дії договору він зобов'язаний про це повідомити наймача. Однак це не виключає права сторін згодом відмовитися від такого договору на їх розсуд із попередженням одна іншій в терміни, передбачені законом.

У ЦК України міститься положення, яке передбачає, що передавання наймачем речі в користування іншій особі (*піднайм*) можливе лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Відносини піднайму мають похідний характер, залежний від відносин найму. Умови договору піднайму залежать від умов договору найму. Тож піднаймач може користуватися майном лише відповідно до призначення, визначеного в договорі найму. Термін договору піднайму не може перевищувати терміну договору найму. Припинення його спричиняє припинення договору піднайму.

За користування майном із наймача стягується плата, розмір якої встановлюється договором найму (оренди) або законом. Якщо розмір плати не встановлений договором, то він визначається, зважаючи на споживчу якість речі й інші обставини, що мають істотне значення.

Плата за користування майном може вноситися на вибір сторін у грошовій або натуральній формі. Договором або законом може бути встановлено періодичний перегляд або зміна (індексація) розміру плати за користування майном. Вона вноситься щомісячно, якщо інше не встановлено договором.

Порядок розірвання договору найму (оренди):

- 1) наймач користується річчю всупереч договору або призначенню речі;
- 2) наймач без дозволу наймодавця передав річ у користування іншій особі;
- 3) наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;
- 4) наймач не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок його проведення був покладений на наймача.

У свою чергу, наймач має право вимагати розірвання договору, якщо:

- 1) наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі;

2) наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі.

6.13. Договір прокату

Договір прокату – це договір, за яким наймодавець, що здійснює підприємницьку діяльність з передавання речей у найм, передає чи зобов'язується передати рухому річ наймачеві в користування за плату на певний термін.

Договір прокату є договором приєднання, оскільки наймодавець може встановлювати його типові умови, що не можуть порушувати прав наймачів, установлених законом. Умови договору, які погіршують становище наймача порівняно з тим, що встановлено його типовими умовами, є нікчемними. Договір прокату є публічним договором, оскільки наймодавцем є суб'єкт підприємницької діяльності.

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний;
- відплатний.

Розглядуваний договір є різновидом договору найму. Тож умови та порядок надання майна за ним визначаються загальними правилами про договір найму, крім випадків, коли зазначені відносини врегульовано спеціальними правилами та нормами, що, однак, не повинні суперечити положенням ЦК України, які регулюють відносини найму.

Наймодавцями за договором можуть бути будь-яка фізична чи юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність із передавання речей у найм. *Наймачами* є, як правило, фізичні особи, що одержують майно в користування за плату на умовах, передбачених договором. Предметом договору є рухома річ, що використовується для задоволення побутових не виробничих потреб. При цьому предмет договору може ви-

користовуватися для виробничих потреб, якщо це встановлено договором.

Предмет прокату, як правило, має індивідуально-визначені ознаки та є неспоживчим у процесі його використання, тому після закінчення терміну дії договору він підлягає поверненню наймодавцеві.

Предмет договору прокату передається наймачеві за плату, що встановлюється за тарифами наймодавця. Як правило, при його одержанні наймач вносить наймодавцеві плату за весь термін прокату.

Під час укладання договору наймодавець зобов'язаний надати наймачеві всю необхідну та достовірну інформацію про предмет, а також нормативні документи, якщо вони передбачені виробником і містять правила його використання.

Для деяких видів майна передбачено обмежені терміни прокату, що зумовлено тривалістю перебування наймача у встановлених місцях. Так, особам, які проживають у готелях, предмети прокату надаються на термін, що не перевищує терміну перебування в готелі.

Особливість договору прокату полягає в тому, що наймач має право в будь-який час відмовитися від договору та повернути річ наймодавцеві. При цьому плата за прокат речі, що сплачена наймачем за весь термін договору, зменшується відповідно до тривалості фактичного користування нею.

6.14. Договір найму (оренди) транспортного засобу

Найм (оренда) транспортного засобу – це договір, за яким наймачу (орендарю) за плату надається транспортний засіб у тимчасове володіння та користування з наданням наймодавцем (орендодавцем) послуг для забезпечення нормального його використання або без надання таких послуг.

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;

- консенсуальний;
- відплатний.

Сторонами договору є *наймодавець* та *наймач*. Ними можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи.

Предметом договору найму (оренди) транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо (ч. 1 ст. 798 ЦК України).

Форма договору – письмова. За участі фізичної особи – підлягає нотаріальному посвідченню.

Види договору найму (оренди) транспортного засобу:

- *найм з екіпажем* – найм транспортного засобу з наданням послуг з управління та технічної експлуатації (фрахтування);
- *найм без екіпажу* – найм транспортного засобу без надання послуги з управління та технічної експлуатації.

6.15. Договір лізингу

Договір лізингу – це договір, в якому одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати іншій стороні (лізингоодержувачеві) в користування майно, що належить лізингодавцеві на правах власності і було набуто ним без попередньої домовленості з лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний термін і за встановлену плату (лізингові платежі).

На міжнародному рівні відносини у сфері фінансового лізингу регулюються Конвенцією УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг від 28 травня 1988 р., підписаної в м. Оттава. Відповідно до Закону України "Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг" від 11 січня 2006 р. Україна приєдналася до зазначеної Конвенції.

Згідно зі ст. 1 Конвенції операцією фінансового лізингу є дія, відповідно до якої одна сторона (лізингодавець) на умовах іншої сторони (лізингоодержувача) укладає договір (договір поставки) з третьою стороною (постачальником), на підставі якого лізингодавець одержує виробниче обладнання, засоби виробництва або інше обладнання на умовах, схвалених лізингоодержувачем настільки, наскільки вони стосуються його інтересів, та укладає договір (договір лізингу) з лізингоодержувачем, надаючи йому право користування обладнанням за лізингові платежі.

Предметом договору лізингу може бути неспоживча річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена згідно з законодавством до основних фондів. Разом із тим не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки й інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний;
- відплатний.

Суб'єктами договору лізингу можуть бути:

- *лізингодавець* – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачеві;
- *лізингоодержувач* – фізична чи юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;
- *продавець* (постачальник) – фізична чи юридична особа, від якої лізингодавець набуває річ, яку надалі буде передано як предмет лізингу лізингоодержувачу;
- інші юридичні чи фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Договір лізингу повинен бути укладеним у письмовій формі.

Істотні умови договору лізингу:

- предмет лізингу;
- термін, на який лізингоодержувачеві надається право користування предметом лізингу (термін лізингу);
- розмір лізингових платежів. Сплата лізингових платежів здійснюється в порядку, встановленому договором. Вони можуть включати:
 - а) суму, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу;
 - б) платіж як винагороду лізингодавцю за отримане в лізинг майно;
 - в) компенсацію відсотків за кредитом;
 - г) інші витрати лізингодавця, що безпосередньо пов'язані з виконанням договору;
- інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін повинно бути досягнуто згоди.

Термін лізингу визначається сторонами договору відповідно до вимог закону.

Сублізинг – це вид піднайму предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу у користування за плату на погоджений термін відповідно до умов договору сублізингу) предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором. До договору сублізингу застосовуються положення про договір лізингу, якщо інше ним не передбачено.

Лізингоодержувач упродовж терміну лізингу несе витрати на утримання предмета лізингу, пов'язані з його експлуатацією, технічним обслуговуванням, ремонтом, якщо інше не встановлено договором або законом.

6.16. Договір найму житла

Договір найму житла – це договір, за яким одна сторона – власник житла (наймодавець) – передає або зобов'язується

передати іншій стороні (наймачеві) житло для проживання в ньому на певний термін за плату (ч. 1 ст. 810 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- відплатний;
- консенсуальний або реальний;
- каузальний – оскільки обов'язковою його умовою є мета – житло передають наймачеві лише для проживання в ньому.

Сторонами в договорі найму житла є *наймодавець і наймач*.

У договорі повинні бути зазначені особи, які проживатимуть разом із наймачем. Вони набувають рівних із наймачем прав і обов'язків щодо користування житлом. Наймач та особи, які постійно проживають разом із ним, мають право за їх взаємною згодою та за згодою наймодавця вселити в житло інших осіб для постійного проживання в ньому.

Наймач і особи, які постійно проживають разом із ним, за їхньою взаємною згодою та з попереднім повідомленням наймодавця можуть дозволити тимчасове проживання в помешканні іншій особі (особам) без стягнення плати за користування житлом (*тимчасові мешканці*).

Форма договору – проста письмова (ст. 811 ЦК України). Право користування нерухомим майном терміном більше як один рік підлягає обов'язковій державній реєстрації.

Істотними умовами договору найму житла є предмет, ціна і термін.

Предметом договору можуть бути помешкання, зокрема, квартира або її частина, житловий будинок чи його частина.

Розмір плати за користування житлом установлюється в договорі найму житла. Якщо законом встановлено максимальний розмір плати за користування житлом, то плата, визначена в договорі, не може його перевищувати.

Наймач вносить плату за користування житлом у термін, установлений договором найму. Якщо термін внесення плати за

користування житлом не встановлений договором, то наймач вносить її щомісяця.

Термін договору найму житла. Він укладається на термін, установлений договором. Якщо в ньому *термін не встановлено*, то договір вважається укладеним *на п'ять років*. Договір найму житла в будинках державного та громадського фонду має *безстроковий характер*.

Договір найму житла може бути укладений *на термін до одного року (короткостроковий найм)*. Він має певні особливості, а саме:

- у договорі не зазначаються особи, які постійно проживають із наймачем;
- наймач не має права дозволити проживання тимчасовим мешканцям;
- наймач не має права укласти договір піднайму;
- наймач не має права провадити заміну наймача в такому договорі;
- у наймача немає переважного права укласти договір найму на новий термін, а також права на придбання житла в разі його продажу.

Переважні права наймача житла:

- переважне право на укладання договору найму житла на новий термін – у разі закінчення терміну договору. Не пізніше, ніж за три місяці до закінчення терміну договору, наймодавець може запропонувати наймачеві укласти договір на таких самих чи інших умовах або попередити його про відмову від укладання договору на новий термін. Якщо наймодавець не попередив наймача, а той не звільнив помешкання, то договір вважається укладеним на таких самих умовах і на такий самий термін;
- переважне перед іншими особами право на придбання житла, яке було предметом договору найму житла, у разі його продажу.

Розірвання договору найму житла

Наймач має право відмовитися від договору найму житла в таких випадках:

- 1) за згодою інших осіб, які постійно проживають разом із ним, у будь-який час, письмово попередивши про це наймодавця за три місяці;
- 2) якщо житло стало непридатним для постійного проживання в ньому.

Договір може бути розірваний за рішенням суду на вимогу наймодавця, якщо:

- 1) наймач не вніс плату за житло за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий термін, а при короткостроковому наймі – не вніс плату більше двох разів;
- 2) сталося руйнування чи псування житла наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає.

Договір оренди житла з викупом *підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню та обов'язковій державній реєстрації* в порядку, визначеному законом (ст. 811 ЦК України).

6.17. Договір позички

Договір позички – це договір, за яким одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає чи зобов'язується передати іншій стороні (користувачеві) річ для користування упродовж встановленого терміну (ст. 827 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- безвідплатний;
- як реальний, так і консенсуальний.

Сторонами за договором позички є *позичкодавець та користувач*.

Форма договору позички:

- *в усній формі* – договір позички на речі побутового призначення між фізичними особами;
- *у простій письмовій формі* – договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особами;
- *у простій письмовій формі* – договір позички будівлі, іншої капітальної споруди, а на термін понад один рік – підлягає нотаріальному посвідченню;
- *у письмовій нотаріальній формі* – договір позички транспортного засобу, у якому хоча б однією зі сторін є фізична особа.

Істотними умовами договору позички є *предмет і безоплатність* договору.

Термін договору позички може бути як визначений у договорі, так і невизначений, при цьому він обумовлюється відповідно до мети користування річчю.

Позичкодавець має право вимагати **розірвання** договору та повернення речі, якщо:

- у зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому;
- користування річчю не відповідає її призначенню та умовам договору;
- річ самочинно передано в користування іншій особі;
- у результаті недбалого поводження з річчю вона може бути знищена, пошкоджена (ч. 2 ст. 834 ЦК України).

Користувач має право вимагати **розірвання** договору позички та відшкодування завданих збитків, якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування.

Договір позички припиняється в разі смерті фізичної особи чи ліквідації юридичної особи, якій річ було передано в користування, якщо і не встановлено договором (ст. 835 ЦК України).

Якщо після припинення договору користувач не повертає річ, то позичкодавець має право вимагати її примусового повернення, а також відшкодування завданих збитків.

6.18. Договори щодо надання послуг

Договори щодо надання послуг – це договір, за яким одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням іншої сторони (замовника) надати послугу, що споживається в процесі вчинення певної дії чи здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ч. 1 ст. 901 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний* (наприклад, договір транспортного експедирування) або реальний (наприклад, договір перевезення вантажу, зберігання);
- *відплатний* (наприклад, договори комісії, перевезення) або безвідплатний (наприклад, зберігання речей у гардеробі організації).

Сторонами договору про надання послуг є виконавець і замовник.

Предметом договору є виконання певних дій або здійснення певної діяльності, які не мають матеріального результату.

Форма договору – проста письмова.

Плата за договором про надання послуг визначається в розмірі, у терміни та в порядку, встановлених договором.

Термін договору встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами (ст. 905 ЦК України).

Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг:

1) збитки, завдані замовникові невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим унаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 906 ЦК України);

2) збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлено договором (ч. 2 ст. 906 ЦК України).

6.19. Договір страхування

Договір страхування – це договір, за яким одна сторона (страховик) зобов'язується в разі настання певної події (страхового випадку) виплатити іншій стороні (страхувальникові) чи іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК України, ст. 16 Закону України «Про страхування» (далі – Закон)).

Юридична характеристика договору страхування:

- *двосторонній*;
- *реальний* – набуває чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором;
- *відплатний* – оскільки страхувальник сплачує страхову премію, а страховик у разі настання страхового випадку здійснює страхову виплату;

– *алеаторний (ризиковий)* – це договір на ризик, тобто при укладенні договору сторони не можуть чітко визначити межі виконання своїх обов'язків, а втрата чи збагачення однієї зі сторін залежать від випадку.

Сторонами договору страхування є страховик і страхувальник. До кола учасників договору належать застрахована особа, вигодонабувач, страховий патент і страховий брокер.

Страховик – це особа, яка бере на себе ризик загибелі майна, пошкодження здоров'я чи смерті застрахованого та зобов'язана при настанні певних подій сплатити визначену суму страхувальнику чи іншій правочинній особі.

Відповідно до ст. 2 Закону страховиками визнаються фінансові установи, створені у формі акціонерних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства», зважаючи на особливості, передбачені цим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Ці ліцензії в Україні видає Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг України.

Страхувальник – це особа, яка страхує себе, своє майно чи третіх осіб та їх майно від настання певних подій. Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали з ними договори страхування чи є такими відповідно до законодавства.

Застрахована особа – це фізична особа, життя чи здоров'я якої застраховані за договором особистого страхування або страхування відповідальності.

Вигодонабувач – це особа, на користь якої страхувальником укладено договір страхування.

Страховики можуть здійснювати страхову діяльність через страхових посередників: страхових брокерів і страхових агентів.

Страхові брокери – юридичні особи чи громадяни, що зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти

підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу в страхуванні як страхувальник.

Страхові агенти – громадяни чи юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика й виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані зі здійсненням страхових виплат і страхових відшкодувань.

Істотні умови договору страхування:

- предмет договору;
- страховий випадок;
- розмір грошової суми, у межах якої страховик зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума);
- розмір страхового платежу та терміни його виплати;
- термін договору й інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Форма договору страхування – письмова. Договір страхування може укладатися через видання страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса та сертифіката), що є підтвердженням факту його укладання.

Договір страхування визнається судом недійсним:

- 1) його укладено після настання страхового випадку;
- 2) об'єктом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації.

6.20. Договір доручення

Договір доручення – це договір, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок іншої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений

повіреном, створює, змінює, припиняє цивільні права й обов'язки довірителя (ч. 1 ст. 1000 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний;
- як оплатний, так і безоплатний;
- фідучіарний – базується на взаємній довірі сторін.

Сторонами в договорі доручення є довіритель і повірений.

Предмет договору – вчинення юридичних дій, пов'язаних із наданням нематеріальних посередницьких послуг (підписання документів, вчиненні правочинів, приймання товарів і робіт, організація та ведення претензійної роботи).

Зміст доручення – чітко визначені юридичні дії, що їх належить вчинити повіреному. Дії повинні бути правочинними, конкретними та здійснені ними.

Форма договору доручення підпадає під загальні правила про форму правочинів.

Термін договору доручення визначається характером доручення та може встановлюватися точною календарною датою чи проміжком часу, впродовж якого воно повинне бути виконане. Термін його дії залежить від терміну дії довіреності чи іншого документа, що підтверджує правочинності повіреного, не може його перевищувати.

Договір доручення припиняється:

- відмови довірителя від договору;
- відмови повіреного від договору;
- смерті довірителя чи повіреного;
- визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності чи визнання безвісно відсутнім;
- ліквідації юридичної особи.

6. 21. Договір комісії

Договір комісії – це договір, за яким одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням іншої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний;
- відплатий.

Сторони:

Комітент – особа, фізична чи юридична, на користь якої укладаються зазначені в договорі комісії правочини.

Комісіонер – особа, фізична або юридична, яка здійснює зазначені в договорі правочини від власного імені.

Комісіонер за згодою комітента має право укласти договір субкомісії третьою особою (*субкомісіонером*), залишаючись відповідальним за дії субкомісіонера перед комітентом (ч. 1 ст. 1015 ЦК України).

Істотні умови договору комісії:

- предмет – послуга, що надається комісіонером комітенту у формі здійснення для нього одного чи декількох правочинів;
- ціна – плата комітента комісіонеру за надану послугу.

Форма договору комісії – проста письмова.

Термін дії договору встановлюють сторони. Договір комісії може бути укладений на визначений термін або без його визначення, з визначенням чи без визначення території його виконання.

Припинення договору комісії

Комісіонер має право відмовитися від договору комісії лише тоді, коли в договорі не встановлений термін. У такому разі він повинен повідомити комітента про відмову від договору не пізніше, ніж за 30 днів.

Комітент має право відмовитися від договору комісії в будь-який час. Якщо договір укладено без визначення терміну,

то комітент повинен повідомити комісіонера про відмову від договору не пізніше, ніж за 30 днів. У разі відмови комітента від договору комісіонер має право на відшкодування витрат, зроблених ним у зв'язку з виконанням договору.

6.22. Договір управління майном

Договір управління майном – це договір, за яким одна сторона (установник управління) передає іншій стороні (управителеві) на певний термін майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління ним в інтересах установника управління чи зазначеної ним особи (вигодонабувача) (ч. 1. ст. 1029 ЦК України)

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- реальний;
- відплатний;
- строковий.

Сторони договору управління майном:

установник управління – власник майна чи згідно з законодавством інші особи (наприклад, орган опіки та піклування) (ст. 1032 ЦК України);

управитель – фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності, пов'язаної зі здійсненням управління майном і забезпеченням підтримання його в належному стані й отриманням прибутку;

вигодонабувач – особа, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління. Він не може бути управителем (ч. 2 ст. 1034 ЦК України).

Істотними умовами договору управління майном є (ст. 1035 ЦК України):

- перелік майна, що передається в управління;
- розмір і форма плати за управління майном.

Форма договору управління майном – проста письмова, а якщо предметом є нерухоме майно – нотаріальна та підлягає державній реєстрації.

Термін договору управління майном установлюється в договорі. Якщо сторони не визначили його терміну, то він вважається укладеним на п'ять років.

Договір управління майном припиняється в разі (ст. 1044 ЦК України): загибелі майна, переданого в управління; припинення договору за заявою однієї зі сторін у зв'язку із закінченням його терміну; смерті фізичної особи – вигодонабувача або ліквідації юридичної особи – вигодонабувача, якщо інше не встановлено договором; відмови вигодонабувача від одержання вигоди за договором; визнання управителя недієздатним, безвісно відсутнім, обмеженні його цивільної дієздатності чи смерті; відмови управителя або установника управління від договору зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном; відмови установника управління від договору з іншої причини, за умови виплати управителю плати, передбаченої договором; визнання фізичної особи-установника управління банкрутом; повного завершення виконання сторонами договору управління майном; дострокового припинення управління майном, якщо це передбачено таким договором, або за рішенням суду.

6.23. Договір позики

Договір позики – це договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає у власність іншій стороні (позичальникові) грошові кошти чи інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку саму суму грошових коштів (суму позики) або таку кількість речей того самого виду й такої самої якості.

Юридична характеристика договору:

- *односторонній*;

- *реальний*;
- *відплатний* – позикодавець має право на одержання від позичальника відсотків від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання відсотків встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір відсотків, то їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України;
- *безвідплатний* - якщо договір укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п'ятдесятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін або якщо позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Сторонами за договором позики є позикодавець і позичальник.

Предметом договору позики можуть бути гроші чи інші речі, визначені родовими ознаками.

Форма договору позики – письмова, якщо його сума не менше як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а коли ж позикодавцем є юридична особа – незалежно від суми. На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути подана розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей (ст. 1047 ЦК України).

6.24. Кредитний договір

Кредитний договір – це договір, за яким банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові в розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит і сплатити відсотки.

Юридична характеристика договору:

- двосторонній,
- консенсульний;
- відплатний.

Сторонами кредитного договору є *кредитодавець* та *позичальник*. *Кредитодавецем* є банк або інша кредитна організація, що має ліцензію Національного банку України на здійснення всіх чи деяких банківських операцій.

Позичальником є особа, яка одержує грошові кошти для підприємницьких або споживчих цілей.

Предметом кредитного договору є грошові кошти.

Істотні умови договору: предмет договору, розмір відсотків за договором, вартість інших банківських послуг, майнова відповідальність сторін за порушення договору, термін дії договору, порядок розірвання договору.

Установлений у кредитному договорі розмір відсотків не може бути збільшений банком в односторонньому порядку. Умова договору щодо права банку змінювати розмір відсотків в односторонньому порядку є нікчемною.

Форма кредитного договору – *письмова*. Кредитний договір, укладений з недотриманням письмової форми, є нікчемним.

Відповідальність за кредитним договором. Кредитор має право звернутися до суду із заявою про порушення провадження у справі про неплатоспроможність позичальника. Кредитор несе відповідальність за немотивовану відмову від надання кредиту, надання його в меншій сумі чи з порушенням термінів. Поряд із виплатою неустойки (відсотків) винна сторона (кредитор) повинна повністю відшкодувати іншій стороні збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням умов договору.

6.25. Договір банківського вкладу

Договір банківського вкладу (депозит) – це договір, за яким одна сторона (банк), яка прийняла від або для іншої сторони (вкладника) грошову суму (вклад), що надійшла, та зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму й відсотки на неї чи дохід в іншій формі на умовах і в порядку, встановлених договором (ст. 1058 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- *односторонній*;
- *реальний*;
- *відплатний*.

Сторонами договору банківського вкладу є *банк і вкладник*.

Банк – юридична особа, що має встановлену ліцензію Національного банку України на проведення відповідної операції.

Вкладник – будь-яка юридична чи фізична особа, на ім'я якої зроблено вклад.

Предметом договору банківського вкладу є грошова сума – вклад (гривневий, валютний).

У випадках, якщо вкладником є фізична особа, такий договір вважається *публічним*.

Основні види банківського вкладу:

- *вклад на вимогу* – передбачає видачу вкладу на першу вимогу вкладника;
- *строковий вклад* – повернення вкладу здійснюється після закінчення установленого в договорі терміну.

Форма договору банківського вкладу – *письмова*.

Укладення договору банківського вкладу і внесення грошових коштів на її рахунок за вкладом може підтверджуватися ощадною книжкою або ощадним сертифікатом.

Ощадна книжка – документ, що підтверджує укладення договору банківського вкладу з фізичною особою та внесення

грошових коштів на її рахунок за вкладом. В ощадній книжці зазначається назва і місцезнаходження банку (його філії), номер рахунку за вкладом, а також усі грошові суми, зараховані на рахунок та списані з рахунку, а також залишок грошових коштів на рахунок на момент пред'явлення ощадної книжки в банк.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір (іменний або пред'явника), який підтверджує суму вкладу, внесеного в банк, і прав вкладника (власника сертифікату) на одержання після закінчення встановленого терміну суми вкладу та відсотків, установлених сертифікатом, у банку, як його видав.

Цивільний кодекс України передбачає можливість укладання договору *банківського вкладу (депозиту) на користь третьої особи* (ст. 1063 ЦК України), тобто ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явленій нею до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника, чи з моментів заявлення в інший спосіб наміру скористатися таким правом. До набуття особою, на користь якої зроблено банківський вклад, прав вкладника належать особі, яка зробила вклад. Визначення імені фізичної особи чи найменування юридичної особи, на користь якої зроблений вклад, є істотною умовою договору.

6.26. Договір банківського рахунка

Договір банківського рахунка – це договір, за яким банк зобов'язується наймати та зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (власнику), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнтів про перерахування та видання відповідних сум із рахунку та проведення операцій за рахунком (ст.1066 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний*;
- *відплатний*.

Сторонами договору банківського рахунка є *банк* та *клієнт*.

Банком є організація, що має ліцензію встановленого зразка для здійснення відповідних операцій.

Клієнтом (власником рахунку) може бути як фізична, так і юридична особа.

Предметом договору є грошові кошти клієнта, що перебувають на кінському рахунку, з приводу яких виникають операції, обумовлені договором.

Форма договору банківського рахунка – проста письмова. Укладання договору банківського рахунка можливе через: підписання документа у формі договору приєднання на стандартному банківському бланку; звернення клієнта з пропозицією (офертою) відкрити рахунок на оголошених банком умовах, які відповідають закону та банківським правилам (ст. 1067 ЦК України).

Види банківських рахунків: *розрахунковий рахунок* – відкривається всім комерційним організаціям для здійснення будь-яких операцій, передбачених договором банківського рахунка; *поточний рахунок* – відкривається деяким установам або організаціям, філіям чи представництвам юридичних осіб за відсутності в них комерційної діяльності; *поточні валютні рахунки* – відкриваються для зарахування іноземної валюти та розрахунків із нею; *бюджетні рахунки* – відкриваються суб'єктам, які мають право розпоряджатися бюджетними коштами; *кореспондентські рахунки* – відкриваються в розрахунково-касових центрах для взаєморозрахунків між банками.

6.27. Договір факторингу

Договір факторингу – це договір, в якому одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження іншої сторони (клієнта) за плату, а клієнт вступає або зобов'язується відступити факторові своє право

грошової вимоги до третьої особи (боржника) (ст. 1077 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній*;
- *реальний* (якщо агент (фактор) передає грошові кошти), або *консенсуальний* (якщо агент зобов'язується передати грошові кошти);
- *відплатний*.

Сторонами договору факторингу є *фактор* і *клієнт*. *Фактором* може бути банк або фінансова установа, а також фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції.

Клієнтом може бути фізична чи юридична особа, що є суб'єктом підприємницької діяльності.

Предметом договору може бути право грошової вимоги, термін платежу якої настав (наявна вимога), а також право вимоги, що виникне в майбутньому (майбутня вимога) (ст. 1078 ЦК України).

Форма договору факторингу повинна відповідати формі правочину, відповідно до якого здійснюється заміна кредитора у зобов'язаннях (цесія). Договір факторингу може укладатися в письмовій формі, а у встановлених випадках – письмовій формі з державною реєстрацією.

6.28. Загальні положення про розрахунки

Форма розрахунків – це різновид зобов'язання клієнта та банку, що його обслуговує, з приводу здійснення (отримання) безготівкового платежу. Розрахунки проводяться через банківські установи (банки), у яких юридичні чи фізичні особи мають рахунки (особи, які здійснюють розрахунки, можуть робити це через банки, у яких вони не мають своїх рахунків).

Порядок здійснення безготівкових розрахунків регулюється ЦК України, законами та банківськими правилами.

Розрахунки за участі *фізичних осіб*, не пов'язані зі здійсненням ними підприємницької діяльності, можуть провадитися в готівковій або безготівковій формі за допомогою розрахункових документів в електронній чи паперовій формі.

Розрахунки між *юридичними особами*, а також розрахунки за участі фізичних осіб, пов'язані зі здійсненням ними підприємницької діяльності, провадяться в безготівковій формі. Вони можуть провадитися між цими особами також готівкою, якщо інше не встановлено законом (ст. 1087 ЦК України).

Сторонами в розрахункових відносинах є *банк та клієнт*.

Види безготівкових розрахунків:

- 1) розрахунки із застосуванням платіжних доручень;
- 2) розрахунки за акредитивом;
- 3) розрахунки за інкасовими дорученнями;
- 4) розрахунки із застосуванням розрахункових чеків;
- 5) інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту.

6.29. Договір комерційної концесії

Договір комерційної концесії (франчайзинг) – це договір, за яким одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав для виготовлення та (чи) продажу певного виду товару й (або) надання послуг (ст. 1115 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній*;
- *консенсуальний*;
- *відплатний*.

Предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації. Договором може бути передбачено використання предмета договору із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери цивільного обороту.

Сторонами в договорі комерційної концесії є *правоволоділець* і *користувач*.

Правоволоділець – фізична особа-підприємець або юридична особа, якій належать виключні права, використання яких вона передає користувачеві.

Користувач – фізична особа-підприємець або юридична особа, яка отримує можливість використовувати виключні права.

Форма договору. Договір комерційної концесії укладається в письмовій формі та підлягає державній реєстрації органом, який здійснив державну реєстрацію правоволодільца.

Договір комерційної концесії може бути як *терміновим* так і *безтерміновим*.

Припинення договору комерційної концесії відбувається в разі: якщо не встановлений термін договору, то кожна зі сторін має право в будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другій стороні не менш як за шість місяців, якщо більш тривалий термін не встановлено договором; припинення права правоволодільца на торговельну марку чи інше позначення, визначене в договорі, без його заміни аналогічним правом; оголошення правоволодільца чи користувача неплатоспроможним (банкрутом).

Правоволоділець несе субсидіарну відповідальність за вимогами, що ставляться до користувача у зв'язку з невідповідністю якості товарів, послуг), проданих (виконаних, наданих) користувачем.

За вимогами, що ставляться до користувача як виробника продуктів (товарів) правоволодільця, правоволоділець відповідає солідарно з користувачем.

6.30. Договір про спільну діяльність

Договір про спільну діяльність – це договір, за яким учасники зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону.

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний.

Спільна діяльність може здійснюватися двома способами:

- шляхом об'єднання вкладників-учасників (*просте товариство*);
- без об'єднання вкладників-учасників.

Форма договору про спільну діяльність – *письмова*.

Предметом договору простого товариства є спільна діяльність для досягнення спільної визначеної мети.

Істотною умовою договору простого товариства є умова про об'єднання вкладів його учасників. *Вкладом* учасника вважається все те, що він вносить у спільну діяльність (*спільне майно*), зокрема грошові кошти, інше майно, професійні й інші знання, навички та вміння, а також ділова репутація і ділові зв'язки. Вклади учасників є рівними за вартістю.

Термін дії договору визначається досягненням мети. Зміст договору простого товариства становлять права та обов'язки учасників.

Договір простого товариства припиняється в разі: визнання учасника недієздатним, безвісно відсутнім; обмеження його цивільної дієздатності, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників; оголошення учасника банкрутом, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо

інших учасників; смерті фізичної особи-учасника чи ліквідації юридичної особи-учасника договору простого товариства, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників або заміщення учасника, який помер (ліквідованої юридичної особи), його спадкоємцями (правонаступниками); відмови учасника від подальшої участі в договорі простого товариства чи розірвання його на вимогу одного з учасників, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників; після закінчення терміну договору простого товариства; виділення частки учасника на вимогу його кредитора, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників; досягнення мети товариства чи настання обставин, за яких воно стало неможливим (ст. 1141 ЦК України).

6.31. Договір підряду

Договір підряду — це договір, за яким одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням іншої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу (ч. 1 ст. 837 ЦК України).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний;
- відплатний.

Спеціальні види договору підряду:

- 1) договір побутового підряду;
- 2) договір будівельного підряду;
- 3) договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт.

Сторонами договору є підрядник і замовник. *Замовником* є сторона, що доручає іншій стороні виконання певної роботи,

підрядником – сторона, яка зобов'язується виконати роботу. У договорі можлива участь декількох осіб як на стороні підрядника, так і на стороні замовника. У такому разі вони є солідарними боржниками (кредиторами) при неподільності предмета зобов'язання. Як підрядниками, так і замовниками можуть бути фізичні та юридичні особи.

Підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (*субпідрядників*), залишаючись відповідальним перед замовником за результат їх роботи. У такому разі підрядник постає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником – як замовник (ч. 1 ст. 838 ЦК України).

Форма договору підряду, як правило, – проста письмова.

Істотні умови договору підряду: предмет договору, ціна, терміни виконання робіт.

РОЗДІЛ 7. НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

7.1. Поняття та види недоговірних зобов'язань

Недоговірні зобов'язання регулює підрозділ 2 розділу III книги п'ятої ЦК України.

У більшості випадків цивільно-правові зобов'язання виникають із договорів. Назва «недоговірні зобов'язання» підкреслює те, що вони виникли не з договорів чи іншого будь-якого правочину, а саме з односторонньої дії якої-небудь особи. Підставою для їх виникнення може бути односторонній правочин або інше майнове надання однієї сторони іншій. Одностороння дія, з якої виникло подібне зобов'язання, за характером повинна бути правомірною. Із недозволеної дії виникає інший вид недоговірних зобов'язань – заподіяння шкоди (деліктні зобов'язання). Таким чином, недоговірні зобов'язання –

це зобов'язання, які виникають за відсутності укладеного між сторонами договору, через певні юридичні факти.

Недоговірні зобов'язання поділяються на 2 види за характером підстави їх виникнення на:

1) недоговірні зобов'язання, що виникають з правочинних дій: зобов'язання, що виникають із публічної обіцянки винагороди (без оголошення конкурсу та за результатами конкурсу); зобов'язання, що виникають із вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення; зобов'язання, що виникають із рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи.

2) недоговірні зобов'язання, що виникають з неправочинних дій: зобов'язання, що виникають із заподіяння шкоди (деліктні зобов'язання); зобов'язання з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави; зобов'язання, що виникають із створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи).

Одним із основних видів недоговірних зобов'язань є зобов'язання з відшкодування шкоди (деліктні зобов'язання) – це зобов'язання, у яких потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від заподіювача шкоди (боржника) повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди шляхом надання відповідного майна в натурі або відшкодування збитків.

Система деліктних зобов'язань побудована на поєднанні загального делікту із спеціальним. Склад загального делікту – заподіяна шкода відшкодовується особою, яка її заподіяла (ст. 1166 ЦК України).

До основних видів спеціальних деліктів відносяться:

- шкода, завдана представниками і працівниками юридичної особи (працівником при виконанні ним трудових обов'язків, посадовою особою органів державної влади або органом місцевого самоврядування, незаконними діями представників правоохоронних органів);
- шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки;

- шкода, завдана особами з пороками волі (малолітніми, неповнолітніми, недієздатними, особами, які не розуміли значення своїх дій);
- шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого;
- шкода, завдана правочинними діями (у стані необхідної оборони та крайньої необхідності);
- відшкодування моральної шкоди;
- шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

РОЗДІЛ 8. СПАДКОВЕ ПРАВО

8.1. Поняття спадкового права

Спадкове право – це сукупність встановлених державою правових норм, які регламентують порядок та умови переходу майнових прав та обов'язків від фізичної особи, яка померла, до інших осіб.

Спадкування – це перехід майнових прав та обов'язків від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкування становить *універсальну правонаступність*, істотною особливістю якої є одночасність переходу до правонаступника всіх прав та обов'язків, які входять до складу майна правопередника. Склад цих прав і обов'язків визначається на момент відкриття спадщини.

Існує дві підстави спадкування:

- 1) *заповіт* – спадкування за заповітом здійснюється відповідно до того розпорядження, що залишив спадкодавець на випадок своєї смерті;
- 2) *безпосередня вказівка закону* – спадкування за законом має місце тоді, коли спадкодавець не побажав або не встиг виразити свою волю щодо долі свого майна, цивільних прав і обов'язків, що належить йому. У цих випадках спадкове майно переходить до тих осіб, коло яких визначене в законі (спадкоємці за законом).

Об'єктом спадкового правонаступництва є спадщина. *Спадщина* – це майно, яке переходить в порядку спадкування. Вона складається із сукупності майнових прав (активи спадщини) та обов'язків (пасиви спадщини) померлого громадянина, які відповідно до чинного законодавства можуть переходити в порядку спадкування до іншої особи. Спадщину це називають *спадковим майном* або *спадковою масою*.

Згідно зі ст. 1219 ЦК України *до складу спадщини не входять* права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою

спадкодавця, зокрема: особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх засновницькими документами; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦК України (у зв'язку з припиненням зобов'язання смертю фізичної особи).

Суб'єктами спадкових правовідносин є: спадкодавець та спадкоємці. *Спадкодавцем* може бути виключно фізична особа: як громадянин України, так й іноземець та особа без громадянства. *Спадкоємцями* можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також діти померлого спадкодавця, зачаті за життя спадкодавця та народжені живими після відкриття спадщини. Юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Відкриття спадщини – це наявність юридичних фактів, з якими законодавець пов'язує виникнення спадкових правовідносин.

Важливими елементами факту відкриття *спадщини* є час та місце її відкриття. Із часом та місцем відкриття спадщини пов'язане встановлення таких істотних обставин, як: коло спадкоємців, термін для прийняття чи відмови від спадщини; склад спадкового майна, можливість вжити заходи для охорони спадкового майна, звернення спадкоємців за свідоцтвом про право на спадщину тощо.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припускати її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

Комморієнти – особи, які померли в різний час, але впродовж однієї доби, і особи, відносно яких існує припущення, що вони померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо) (ч. 3, ч. 4 ст. 1220 ЦК України). У цьому випадку спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з цих осіб.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце його проживання невідоме, то місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна (ст. 1221 ЦК України).

Місце проживання підтверджується довідкою з житлово-комунальної контори, виконкому, військового комісаріату, адресного бюро.

Якщо неможливо з'ясувати місце проживання фізичної особи, то відомості про місцезнаходження його нерухомого майна можна отримати з документів, які видають органи, що здійснюють державну реєстрацію цього майна. Якщо місце відкриття спадщини визначається місцем знаходження рухомого майна, то необхідно визначитися з його ринковою вартістю.

8.2. Усунення від права на спадкування

Стаття 1224 ЦК України розрізняє *два види усунення від права на спадкування*:

- позбавлення права спадкувати і за заповітом, і за законом після певної особи;
- позбавлення права спадкувати за законом після осіб, визначених у нормах ЦК України.

Усунуті від права на спадкування можуть бути всі спадкоємці, у тому числі й ті, хто має право на обов'язкову частку в спадщині, а також особи, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

Не мають права стати спадкоємцями ні за законом, ні за заповітом:

- особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їх життя (якщо після вчинення замаху на життя, спадкодавець, незважаючи на цю обставину, склав заповіт на користь цієї особи, вона спадкує на загальних підставах);
- особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування в них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки в спадщині.

Не мають права стати спадкоємцями за законом:

- батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їх права не були поновлені на час відкриття спадщини;
- батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом;
- одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду. Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу;
- за рішенням суду – особа, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

8.3. Спадкування за заповітом

Заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи (заповідача) на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦК України).

Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю; заповіт як цивільно-правовий правочин повинен відповідати загальним умовам дійсності правочину.

Ознаки заповіту:

- це односторонній правочин, який вважається дійсним після того, як заповідач в установленому порядку та в належній формі виявить свою волю;
- цей правочин тісно пов'язаний з особистістю заповідача, що виключає вчинення заповіту через представника;
- правові наслідки, які пов'язані з реалізацією волі заповідача, настають лише після його смерті.

Загальні вимоги до форми заповіту:

- складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення;
- повинен бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами;
- повинен бути особисто підписаний заповідачем;
- якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписати заповіт власноручно, то за її дорученням текст заповіту в її присутності підписує інша особа.

Підпис іншої особи на тексті заповіту засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст заповіту не може бути підписаний особою, яка його вчиняє.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, то посвідчення заповіту повинне відбуватися при свідках.

До нотаріально посвідчених заповітів прирівнюються заповіти:

- осіб, які перебувають на лікуванні в лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, які проживають у будинку для осіб похилого віку та інвалідів, – посвідчені головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником

госпітально, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів;

– осіб, які перебувають під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, – посвідчені капітаном цього судна;

– осіб, які перебувають у пошуковій або іншій експедиції, – посвідчені начальником цієї експедиції;

– військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіти робітника, службовця, члена їх сімей і члена сім'ї військовослужбовця, – посвідчені командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу;

– осіб, які тримаються в установі виконання покарань, – посвідчені начальником такої установи;

– осіб, які тримаються у слідчому ізоляторі, – посвідчені начальником слідчого ізолятора.

Заповіти перелічених осіб посвідчуються обов'язково в присутності не менше як двох свідків.

На бажання заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках. Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю.

Свідками не можуть бути: нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; спадкоємці за заповітом; члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт (ст. 1253 ЦК України).

Право заповідача на скасування та зміну заповіту полягає у такому:

– заповідач має право в будь-який час скасувати заповіт;

– заповідач має право в будь-який час скласти новий заповіт. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або в тій частині, у якій він йому суперечить. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним;

– заповідач має право в будь-який час внести до заповіту зміни.

Скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться заповідачем особисто.

8.4. Види заповідальних розпоряджень

Заповідальний відказ (легат) – це покладання спадкодавцем на одного чи декількох спадкоємців виконати певні дії на користь третьої особи, яка зазначена в заповіті, за рахунок спадкового майна.

Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини (ст. 1238 ЦК України).

При заповідальному відказі вимагається наявність трьох *суб'єктів*: заповідача, спадкоємця, обтяженого відказом, та відказоодержувача.

Відказоодержувачами (третіми особами) можуть бути особи, які входять, а також ті, які не входять до спадкоємців за законом. Відказоодержувач має право вимоги до спадкоємця з часу відкриття спадщини.

Спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише в межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно.

Заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини.

Заповідальне покладання – заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Ці дії повинні бути немайнового характеру, наприклад, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання. Покладання не створює цивільно-правового зобов'язання між спадкоємцем та конкретною особою, а лише зобов'язує спадкоємця виконати певні дії.

Відмінність заповідального відказу від покладання полягає в тому, що:

- за заповідальним відказом доручення виконати певні дії робиться на користь конкретної особи, а при покладанні – конкретна особа, яка має право вимоги відсутня. Виконання покладання може вимагати прокурор, зацікавлені організації, виконавець заповіту;
- заповідальний відказ завжди являє собою майнову вигоду для певної особи – відказоодержувача, а покладання може мати і немайновий характер.

Підпризначення спадкоємця – це призначення заповідачем додаткового (іншого) спадкоємця на випадок, якщо основний спадкоємець (спадкоємець, зазначений у заповіті) помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування (ст. 1244 ЦК України).

Для закликання підпризначеного спадкоємця до спадкування необхідно наявність таких умов:

- підпризначений спадкоємець повинен пережити момент відкриття спадщини;
- підпризначений спадкоємець повинен пережити момент відпадання призначеного за заповітом основного спадкоємця.

Підпризначеним спадкоємцем може бути будь-яка особа, яка призначається ним за заповітом, а саме:

- фізична особа, яка є живою на час відкриття спадщини;
- особа, яка була зачата за життя спадкодавця і народжена живою після відкриття спадщини;
- юридична особа;
- інші учасники цивільних відносин (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави).

Спадкова трансмісія має місце, коли спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у

спадщині, переходить вже до його спадкоємців (ч. 1 ст. 1276 ЦК України).

Види заповітів

Секретний заповіт – це заповіт, який заповідач має право скласти, не надаючи нікому, у тому числі і нотаріусу, можливості ознайомлення з його змістом.

Особливості складання, посвідчення та оголошення секретного заповіту:

- особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті повинен бути підпис заповідача;
- нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує;
- після того як нотаріус одержить інформацію про відкриття спадщини, він призначає день оголошення змісту заповіту. Нотаріус повідомляє про нього членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або інформує про це в друкованих засобах масової інформації;
- у присутності зацікавлених осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, та оголошує його зміст;
- про оголошення заповіту складається протокол, який підписують нотаріус та свідки. У протоколі записується весь зміст заповіту.

Заповіт з умовою - це заповіт, в якому заповідач обумовлює виникнення права на спадкування в особи, яка призначена в заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо) (ч. 1 ст. 1242 ЦК України).

Умова, визначена в заповіті, повинна існувати на час відкриття спадщини. Відсутність такої умови на час відкриття спадщини є підставою для закликання до спадкування інших осіб, крім тої, для якої було встановлено умову.

Не допускається визначення в заповіті умови, яка суперечить закону або моральним засадам суспільства. Умова, що не відповідає таким вимогам, є нікчемною.

Незнання спадкоємця про умову, або ненастання умови за обставин, які від нього не залежали, не може бути підставою для визнання умови недійсною.

Заповіт подружжя (ст. 1243 ЦК України) – це заповіт, який складається спільно подружжям щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. Таким є майно, що набуто подружжям за час шлюбу, незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку. Припускається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Кожному з подружжя надано право в будь-який час відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному посвідченню (ч. 3 ст. 1243 ЦК України). Але враховуючи, що право на відмову від заповіту передбачено лише за життя подружжя, то після смерті одного з них, інший має право скасувати чи змінити цей заповіт.

Якщо майно стає об'єктом спільного заповіту, то в разі смерті одного з подружжя, його частка в цьому майні не входить до спадкової маси, а переходить до другого з подружжя. При цьому той з подружжя, хто пережив, не має права відчужувати майно будь-яким чином. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя (ч. 4 ст. 1243 ЦК України). У разі смерті останнього з подружжя право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

8.5. Виконання заповіту

Виконання заповіту – це здійснення останньої волі спадкодавця, вираженої в заповіті.

Особливості призначення виконавця заповіту: фізична особа з повною цивільною дієздатністю або юридична особа; особа може бути призначена виконавцем заповіту лише за її згодою, яка може бути виражена на тексті самого заповіту або додана до нього; особа може подати до нотаріуса за місцем відкриття спадщини заяву про згоду бути виконавцем заповіту після відкриття спадщини.

Призначення виконавця заповіту може бути здійснено такими способами:

- *за ініціативою спадкоємців* – спадкоємці мають право пред'явити позов про усунення виконавця заповіту, призначеного заповідачем, від здійснення ним своїх повноважень, якщо він не може забезпечити виконання волі заповідача. Якщо заповідач не призначив виконавця заповіту або якщо особа, яка була ним призначена, відмовилася від виконання заповіту або була усунена від виконання заповіту, то спадкоємці мають право обрати виконавця із спадкоємців або призначити ним іншу особу (ч. 1, 2 ст. 1287 ЦК України);
- *призначений нотаріусом* за місцем відкриття спадщини – якщо заповідач не призначив виконавця заповіту або якщо виконавець заповіту відмовився від виконання заповіту чи був усунений від його виконання і якщо цього потребують інтереси спадкоємців (ст. 1288 ЦК України);
- *призначений судом* – на вимогу одного з спадкоємців, якщо вони не можуть досягти згоди щодо призначення виконавця заповіту (ч. 3 ст. 1287 ЦК України).

Повноваження виконавця заповіту посвідчуються документом, який видається нотаріусом за місцем відкриття спадщини.

Термін чинності повноважень виконавця заповіту триває до повного здійснення волі спадкодавця, яка виражена в

заповіті. Чинність повноважень виконавця заповіту припиняється нотаріусом за місцем відкриття спадщини за погодженням із спадкоємцями та відказоодержувачами. Після припинення повноважень виконавець заповіту повинен повернути нотаріусові документ, який був йому виданий (ст. 1294 ЦК України).

8.6. Право на обов'язкову частку у спадщині

Обов'язкові спадкоємці – це визначені законом особи, які незалежно від змісту заповіту завжди мають право отримати певну частку спадщини.

До них належать:

- малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця;
- непрацездатна вдова (вдівець);
- непрацездатні батьки (ч. 1 ст. 1241 ЦК України).

Спадкоємець, який, незважаючи на зміст заповіту, претендує на обов'язкову частку, повинен довести: наявність близьких родинних зв'язків із спадкодавцем; свою непрацездатність саме на час відкриття спадщини.

Розмір обов'язкової частки становить половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом.

До обов'язкової частки у спадщині зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця (ч. 2 ст. 1241 ЦК України).

Право на отримання обов'язкової частки не може бути поставлено в залежність від згоди інших спадкоємців. Однак, якщо інші спадкоємці заперечують проти видачі свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку, з відповідним позовом вони мають право звернутися до суду. Встановлений

законом *розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений* лише в судовому порядку за позовом зацікавленої особи на підставі ураження відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, які існували за життя останнього, а також інших обставин, які мають істотне значення (наприклад, урахування в деяких випадках і майнового стану спадкоємця).

8.7. Спадкування за законом

Спадкування за законом має місце, коли воно не змінено заповітом, тобто спадкодавець не призначив спадкоємців особисто у заповідальному розпорядженні.

Спадкування за законом настає, коли:

- спадкодавець не склав заповіт;
- складеним заповітом не охоплене все належне заповідачу майно;
- спадкоємець за заповітом відмовився від спадщини або помер до відкриття спадщини;
- заповіт у судовому порядку визнано недійсним повністю або частково.

Підставами закликання до спадкування за законом є:

- родинні стосунки (при певному ступені спорідненості та черговості спадкоємців);
- шлюб;
- усиновлення (удочеріння);
- перебування на утриманні спадкодавця не менше 5 років до його смерті.

При спадкуванні за законом майно переходить до зазначених у законі спадкоємців відповідно до встановленої черговості, якої необхідно суворо дотримуватися. Діючим законодавством встановлено п'ять черг спадкоємців за законом. Кожна наступна черга одержує право на спадкування в разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Частки в спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Однак у певних випадках спадкоємці за усною угодою між собою (щодо рухомого майна) або за письмовою угодою, посвідченою нотаріусом (щодо нерухомого майна або транспортних засобів), можуть змінити розмір частки в спадщині когось із них.

Спадкоємцями **першої черги** є діти спадкодавця, той з подружжя, який його пережив, та батьки (ст. 1261 ЦК України).

До спадкоємців належать діти:

- які народилися в зареєстрованому шлюбі;
- стосовно яких батько добровільно визнав своє батьківство без укладення шлюбу або ж батьківство було встановлено в судовому порядку;
- які усиновлені;
- що були зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті.

Спадкоємцями другої черги є рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (ст. 1262 ЦК України).

Спадкоємцями третьої черги – рідні дядько та тітка спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

Спадкоємцями четвертої черги – особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України).

Спадкоємцями п'ятої черги є інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення; утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї (ст. 1265 ЦК України).

Спадкування за правом представлення – це такий порядок спадкування, коли одна особа у випадку смерті іншої особи, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини, ніби заступає її місце і набуває право спадкування тієї частки в

спадковому майні, яку б отримав померлий спадкоємець, якщо він був би живий на момент відкриття спадщини.

Суб'єктами спадкування за правом представлення є:

- *внуки, правнуки* спадкодавця – спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їх матері, батькові, бабі, дідові, ніби вони були живими на час відкриття спадщини;
- *прабаба, прадід* – спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їх дітям (бабі, дідові спадкодавця), ніби вони були живими на час відкриття спадщини;
- *племінники* спадкодавця – спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їх матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), ніби вони були живими на час відкриття спадщини;
- *двоюрідні брати та сестри* спадкодавця – спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їх матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), ніби вони були живими на час відкриття спадщини.

8.8. Прийняття та відмова від спадщини

Прийняття спадщини – це засвідчення згоди спадкоємця вступити у всі правовідносини спадкодавця, які в сукупності складають спадщину.

Способи прийняття:

- фактичне прийняття спадщини спадкоємцем, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини і впродовж шести місяців не заявив про відмову від неї (спадщини);
- подача заяви до нотаріальної контори про прийняття спадщини спадкоємцем, який бажає прийняти спадщину, але на час її відкриття не проживав постійно із спадкодавцем;
- малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину внаслідок прямого припису закону, крім

випадків, коли опікуни з дозволу органу опіки та піклування відмовилися від прийняття спадщини.

Строки для прийняття спадщини (ст. 1270 ЦК України):

- для прийняття спадщини встановлюється термін шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини;
- якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, то строк для прийняття нею спадщини встановлюється три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття;
- якщо строк, що залишився, менший ніж три місяці, то він продовжується до трьох місяців;
- за письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. За позовом спадкоємця, який пропустив термін з поважної причини, суд може визначити йому додатковий термін, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Відмова від спадщини – це односторонній правочин, який полягає в здійсненні юридичних дій, що свідчать про небажання спадкоємця отримати майно спадкодавця.

Заява про відмову від прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини.

Суд визнає спадщину відумерлою (ст. 1277 ЦК України) за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини в разі:

- відсутності спадкоємців за заповітом і за законом;
- усунення їх від права на спадкування;
- неприйняття ними спадщини;
- відмови від прийняття спадщини.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини.

Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Оформлення права на спадщину

Право спадкоємців на певне майно підтверджується свідоцтвом про право на спадщину.

Якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, то свідоцтво про право на спадщину видається кожному з них із визначенням імені та часток у спадщині інших спадкоємців.

Отримання свідоцтва є правом, але не обов'язком спадкоємця. Спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на це майно.

Строк видачі свідоцтва про право на спадщину – після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1298 ЦК України).

Якщо спадкоємцем за заповітом чи за законом є дитина, зачата за життя спадкодавця, але ще не народжена, то видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини.

У певних випадках до закінчення терміну на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частки вкладу спадкодавця в банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення, а саме:

- утриманням осіб, які перебували на утриманні спадкодавця;
- доглядом за спадкодавцем під час його хвороби, що передувала смерті, а також його похованням;
- витратами, пов'язаними з охороною спадкового майна.

Свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом (ст. 1301 ЦК України).

8.9. Спадковий договір

Спадковий договір – це договір, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження іншої сторони (відчужувача) й у разі його смерті набуває права власності на майно відчужувача (ст. 1302 ЦК України).

Предметом спадкового договору може бути майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, що є особистою власністю будь-кого з подружжя. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до іншого, а в разі його смерті майно переходить до набувача за договором.

Сторонами за спадковим договором можуть бути (ст. 1303 ЦК України):

- *відчужувач* – подружжя, один із подружжя або інша особа;
- *набувач* – фізична чи юридична особа.

Юридична характеристика договору:

- *двосторонній*;
- як *консенсуальний* (набувач повинен виконати дії за життя відчужувача), так і *реальний* (якщо набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача);
- *відплатний* – оскільки в набувача виникає обов'язок виконати певні дії замість отриманого майна.

Форма спадкового договору – письмова та нотаріально посвідчена (ст. 1304 ЦК України).

Умови розірвання спадкового договору:

- у разі невиконання набувачем його розпоряджень, спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача;
- за неможливості виконання набувачем розпоряджень відчужувача спадковий договір може бути розірвано (ст. 1308 ЦК України).

РОЗДІЛ 9. АНОМАЛІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

9.1. Договір парі

Договір парі – це договір, в якому кожна із сторін (учасники парі) зобов'язується перед іншою виплатити певну грошову суму, передати певну річ, виконати роботу, надати послугу у випадку, якщо її твердження щодо певної обставини виявиться неправильним (сторона, що програла), а твердження іншої (тієї, що виграла) сторони – правильним.

Юридична характеристика договору:

- консенсуальний;
- взаємний;
- ризиковий (алеаторний).

Чинне законодавство України під парі розуміє азартну гру, результат якої визначається діями, що базуються частково на випадку, коли гравець робить ставку на ймовірність або неймовірність якихось подій, а організатор гри зобов'язується виплатити гравцям, що виграли, суму виграшу, розмір якої залежить від внесеної гравцем ставки і визначеного до початку зазначеної події індексу, застосованого для обчислення суми виграшу.

Прикладом парі є домовленість сторін спору про те, що той, хто отримає перемогу і закохає в себе гарну, але зовсім неприступну дівчину, отримає тисячу доларів США.

Зазначений приклад парі характерний тим, що не обов'язковою є участь організатора, до початку визначеної випадкової події учасники не вносять ставки (наявне своєрідне кредитування під відкладальну умову), оскільки примха або пристрасть є визначальним чи навіть єдиним мотивом правочину.

Ознаки парі. Єдиним мотивом цього правочину є досягнення примхи або пристрасті шляхом ризику.

Парі можна розглядати як результат гри, в якій настання випадкових виграшних обставин прогнозується самими гравцями, але у сфері питань, що задані організатором.

Особливості договору парі в букмекерській конторі. Одним із популярних видів парі у вітчизняних тоталізаторів є договір парі в букмекерських конторах.

Нормативно визначене поняття зобов'язань з парі в букмекерських конторах (як азартна гра на результат спортивного змагання, іншої події за умови збігу прогнозу гравця з результатом визначеної події) ґрунтується на визнанні зобов'язання з гри в букмекерських конторах різновидом тоталізаторного правочину. Тому виявлення правової природи парі в букмекерських конторах залежить від характеру співвідношення поняття букмекерства з тоталізатором.

Під тоталізатором (тоталізаторним правочином), як правило, визнають договір про участь в азартній грі, згідно з яким одна сторона (гравці) робить прогноз (укладають парі) на попередньо невідомий результат події, що повинна відбутися в майбутньому, інша сторона обіцяє виплатити переможцю приз (виграш) в майбутньому залежно від часткового або повного збігу прогнозу (парі) з реальним завершенням події та загальної суми внесених ставок і раніше невідомого коефіцієнта величини призу (виграшу), що, зокрема, передбачає збіг цифрових комбінацій, які повністю залежать від випадку, який не має ніякої господарської мети і не ґрунтується на економічних розрахунках.

Правозастосовна практика визначила особливості змісту та елементів зобов'язання з парі в букмекерській конторі.

Учасниками зазначеного зобов'язання є організатор парі (букмекерська контора) та гравці (фізичні чи юридичні особи).

Букмекерською діяльністю (тобто бути організатором букмекерських ігор) мають право займатися суб'єкти підприємницької діяльності, що мають відповідну ліцензію на цей вид діяльності.

Гравцем може бути фізична особа, що досягла вісімнадцяти років.

Букмекерська контора організує букмекерську гру відповідно до затверджених нею правил проведення гри, які є обов'язковими для виконання як із боку букмекера, так і з боку гравця.

Правила гри визнаються публічною офертою букмекера щодо гравців, які зробили ставку і тим самим погодилися їх дотримуватися.

У зв'язку з цим букмекерські контори (далі – букмекер) розглядають відносини між букмекером і гравцем як договір на умовах усного приєднання, що укладається з моменту, коли гравець зробив ставку в касі букмекера, тим самим підтверджує своє знання правил гри і погоджується із запропонованими умовами гри.

Договір гри з букмекером має дві істотні умови: 1) правила гри та суті парі (тобто зміст умов, що визначають розподіл прав та обов'язків); 2) предмет договору (вид і розмір ставки; подія, на яку робиться ставка).

Зміст договору гри з букмекером визначається правилами гри, затвердженими букмекером. Умови зазначених правил стають обов'язковими для гравця через приєднання до таких правил із моменту отримання карточки гравця.

Букмекери приймають ставки на події спортивного чи іншого характеру, що за оцінками експертів заслуговують бути об'єктом парі в букмекерській мережі.

Під ставкою букмекери розуміють грошову заставу як один із способів забезпечення виконання зобов'язань гравця перед букмекером, яка вноситься гравцем у касу букмекера за сплату участі в грі, що передбачає результат події, запропонований і зафіксований у спеціально розроблюваному щоденно букмекером переліку (далі – лінія) із зазначенням дати, часу гри і коефіцієнта збільшення суми виплати при точному збігу прогнозу гравця з результатом події.

Відповідно до Правил гри букмекер пропонує види ставок на події. Види ставок визначаються залежно від виду, кількості або послідовності подій, на результат яких робиться ставка.

Ставка вважається такою, що виграла, якщо правильно передбачені всі без винятку події, що входять до відповідної ставки. Виграш за відповідною ставкою дорівнює частці від ділення суми ставки на встановлений для даного виду результату події коефіцієнт.

9.2. Договір лотереї

До групи договорів ігрового ризику входить також договір лотереї, з властивими йому основними ознаками такого роду алеаторних правочинів.

Договір лотереї є двостороннім, оплатним, консенсуальним, алеаторним зобов'язанням із масової азартної гри, яка передбачає розіграш, що ґрунтується на прилюдній обіцянці винагороди призового (виграшного) фонду між гравцями і виграш в якій має повністю або частково випадковий характер, територія проведення (розповсюдження) якої поширюється за межі однієї будівлі (споруди), включаючи гру на гральних автоматах, об'єднаних у мережу.

За договором лотереї одна сторона (організатор лотереї), в особі розповсюджувача лотереї, зобов'язується безоплатно передати у власність іншій стороні (гравцеві) приз, у разі визнання такого гравця переможцем внаслідок прилюдного розігрування шансів на такий приз за випадковою ймовірністю відповідно до умов проведення лотереї.

Предмет договору лотереї становить оплатне придбання шансу, під яким необхідно розуміти варіантну одиницю, що дає право на участь у лотереї згідно з умовами її проведення.

Залежно від видів лотереї шанс установлюється як одиниця з однорідних і кратних такому шансу одиниць виграшів, а також як мінімальна частина від загального призового (виграшного) фонду лотереї.

Організатор лотереї володіє призовим фондом лотереї на титулі, подібному до права володіння в інтересах учасників лотереї, які виграли. Тому майно призового фонду юридично і фактично підлягає виокремленню від будь-якого іншого майна організатора лотереї. У зв'язку з цим нормативно доцільно закріпити положення про те, що накладення на призовий фонд лотереї (чи іншої азартної гри) стягнень за зобов'язаннями її організатора (засновника) не допускається. Учасники лотереї, які виграли, набувають право власності на призовий фонд (виграш) у відповідній частці з моменту його фактичної передачі.

Правовий статус організатора лотереї як сторони договору лотереї характерний виключною передачею здійснення повноважень цієї сторони двом іншим учасникам цього правовідношення – оператору та розповсюджувачу лотереї.

Договір лотереї від імені і за дорученням організатора лотереї укладає розповсюджувач лотереї, який виступає від імені організатора лотереї за дорученням оператора на підставі договору доручення.

Розповсюджувач є виключним замісником оператора лотереї в частині укладення договорів лотереї (продажу лотерейних білетів) і збирання ставок безпосередньо в гравців.

9.3. Право на доменне ім'я в мережі Інтернет

Технологічно ознаки глобальності Інтернету обумовлені тим, що кожний комп'ютер, під'єднаний до мережі, має унікальний реєстраційний номер (IP-адресу), за яким відбувається пошук і взаємодія комп'ютерів у мережі. IP-адреса являє собою послідовність із чотирьох чисел, розділених крапками. Для зручності запам'ятовування і сприйняття була створена доменна система імені (Domain Name System - DNS), яка дозволяє зіставити абстрактне символічне ім'я (site.ua) і конкретну IP-адресу в мережі у вигляді дванадцятизначного цифрового позначення.

Символьне ім'я складається з кількох доменних імен, розділених крапками. Крайній правий – домен верхнього рівня, далі справа наліво йдуть імена доменів другого рівня тощо.

Виділяють домени загального користування і національні домени. Найбільш поширеними доменами загального користування є домени com, net, org. Серед національних лідерами є німецький домен «de» та англійський «co.uk» (їх налічують мільйони). На український «ua» припадає кілька сот тисяч доменних імен.

Як найменування домену використовується певне коротке словесне позначення, яке ототожнюється користувачем із власником домену.

Користувачів поділяють на:

- добросовісних;
- недобросовісних («кіберсквоттери»).

Поняття доменного імені в мережі Інтернет

Вітчизняне право під доменним іменем розуміє ім'я, що використовується для адресації комп'ютерів і ресурсів в Інтернеті (ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-ХІІ).

Більш детально розуміння доменного імені обґрунтовується доктриною права.

Зовні доменне ім'я є розділеним на окремі частини-домени буквеним рядком, який складається з певної кількості символів латинського алфавіту (за загальним правилом), а також цифр та дефісу.

Головними функціями доменних імен є ідентифікація ресурсу в мережі Інтернет і забезпечення адресації в цій мережі.

Делегування домену – занесення до відповідної національної зони (наприклад, зони ua) інформації про домен і відповідні йому сервери доменних імен (DNS).

Сутність домену і його відмежування від суміжних об'єктів цивільних прав.

Правові проблеми (конфлікти), пов'язані з доменними іменами, майже завжди відбуваються навколо широко відомих

фірмових (комерційних) найменувань, торговельних марок, прізвищ людей та інших засобів індивідуалізації фізичних і юридичних осіб.

У зв'язку з цим домен необхідно відмежовувати від суміжних об'єктів, таких як імена фізичних осіб, торговельні марки, комерційні (фірмові) найменування та найменування юридичних осіб.

Відмежування домену від суміжних об'єктів повинне проводитися за принципом формулювання вичерпного переліку випадків обмеження права на певний об'єкт щодо права на тотожний за виразом інший об'єкт.

Стосовно співвідношення доменних імен та імен фізичних осіб необхідно враховувати такі обмеження щодо їх використання на користь іншого об'єкта. Порушенням права фізичної особи на ім'я вважається використання цього імені в доменному імені поряд з елементами, які ганьблять честь та гідність фізичної особи. Можна розглядати порушенням права фізичної особи на ім'я таке його використання в доменному імені, яке адресує до ресурсу в мережі Інтернет, на якому розміщені матеріали, що ганьблять честь та гідність фізичної особи – носія такого імені.

Заслуговує на увагу теза про те, що неможливість реєстрації свого імені як доменного імені в доменах, які не призначені для реєстрації доменних імен фізичними особами, доцільно визнавати обмеженням права використання свого імені для ідентифікації себе в мережі Інтернет шляхом реєстрації відповідного доменного імені.

При всій подібності доменних імен із торговельними марками істотна відмінність між ними унеможливорює розуміння доменного імені як похідного виду торговельної марки.

Доменне ім'я індивідуалізує не продукцію, виконані роботи або послуги, а насамперед інформаційний ресурс (делегований домен). За своїм характером домен є унікальним, оскільки технічні особливості системи доменних імен виключають можливість існування в цій системі двох тотожних доменних

імен. Доменне ім'я не може бути відносно новим, воно може бути лише абсолютно новим, унікальним не лише для країни реєстрації, а й для всіх країн світу. Домен належить лише одній особі і не обов'язково підприємцю. Використання доменного імені не вимагається під загрозою дострокового припинення правової охрони.

Щодо доменних імен зазвичай порушуються словесні і комбіновані (які включають словесні) торговельні марки. У випадку правової колізії товарного знаку з доменом перевага надається торговельній марці. Пріоритет використання торговельної марки повинен поширюватись і на доменні імена. Відсутність у нормах закону прямої вказівки на те, що використання в доменному імені чужого товарного знака є порушенням прав власника товарного знака, не перешкоджає визнанню судом таких дій правопорушенням. Тому розміщення торговельної марки в мережі Інтернет, зокрема в доменному імені, і при інших способах адресації визнається незаконним використанням торговельної марки.

Водночас необгрунтовано визнавати будь-яке використання певного знака як доменного імені порушенням прав власника цього знака. Таке використання не визнається порушенням прав на таку марку, якщо використання відбувається в межах передбачених законом випадків правомірного використання марки без згоди власника.

У цьому контексті не є порушенням прав на торговельні марки використання словесної охоронюваної частини такої марки іншою особою у доменному імені за умови, що таке доменне ім'я було зареєстроване до подачі заявки на реєстрацію марки, або якщо був заявлений пріоритет, – до дати пріоритету. Вказане вище правило втілене в нормі ч. 6 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знак для товарів і послуг», згідно з якою виключне право власника свідоцтва забороняти іншим особам використовувати без його згоди зареєстрований знак не поширюється на випадки, зокрема: 1) здійснення будь-якого права, що виникло до дати подання заявки або, якщо був

заявлений пріоритет, до дати пріоритету заявки; 2) некомерційного використання знака; 3) добросовісного застосування ними своїх імен чи адрес.

Не є порушенням прав на торговельну марку використання третьою особою як доменного імені позначення, словесна охоронювана частина якого відповідає такій марці, у тому випадку, якщо особа, яка зареєструвала доменне ім'я, має відповідне право на інший словесний, аналогічний за написанням об'єкт прав (торговельна марка, охоронювана частина промислового зразка, окремі об'єкти авторського права тощо).

За своєю правовою природою доменні імена належать до системи об'єктів права інтелектуальної власності з обумовленою цим об'єктом системою кваліфікуючих ознак. Доменне ім'я має нематеріальний і виключний характер. Застосування доменних імен має міжнародний характер, оскільки таке використання не може бути обмежене кордонами певної країни.

Доменне ім'я належить фізичній або юридичній особі позначенням, використовуваним для адресації (індивідуалізації) комп'ютерів, ідентифікації ресурсів та орієнтації користувачів у міжнародній комп'ютерній мережі Інтернет, який за своєю правовою природою доцільно розглядати нетрадиційним об'єктом права інтелектуальної власності, на який поширюються положення ЦК України про засоби індивідуалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 року.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.03.2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11.
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р.
5. Господарський кодекс України.
6. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
7. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.99 р. // ВВР України. – 1999. – № 42–43. – Ст. 378.
8. Вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу, затверджені наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 09.06.2004 р. № 65 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1725.
9. Закон України від 02.10.1992 року «Про заставу» // Голос України. – 11.11.1992 року.
10. Закон України від 18.11.2003 року «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень».
11. Закон України від 02.09.1993 року «Про нотаріат» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
12. Закон України від 01.07.2004 року «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень».
13. Закон України від 12.07.2001 року «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінну діяльність в Україні».

14. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 року.
15. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 36.
16. Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16 червня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 32. – Ст. 267.
17. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 14 січня 2004 р. – № 053/31 «Щодо застосування господарськими судами законодавства у розгляді справ, пов'язаних із захистом права на об'єкти інтелектуальної власності» // Юридичний вісник України. – 2004. – 9 лютого.
18. Закон України від 23.06.2005 року «Про міжнародне приватне право» // Голос України. – 29.07.2005. – № 138.
19. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р.
20. Закон України від 01.07.2010 р. «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17/page2>.
21. Конвенція про укладення та визнання дійсності шлюбів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_916.
22. Конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_047.
23. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_082.
24. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.02.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

25. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.10.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_619.

Наукова література

Основна

26. Братель О. Г. Цивільне право України / О. Г. Братель, С. А. Пилипенко. – К. : Вид. О. С. Ліпкан, 2010. – 256 с.
27. Вавженчук С. Я. Договірне право : навч. посіб. / Я. Вавженчук ; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2011. – 584 с.
28. Договір як універсальна правова конструкція : монографія / А. П. Гетьман [та ін.] ; за ред. А. П. Гетьман, В. І. Борисова; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2012. – 432 с.
29. Договірне право України у схемах і таблицях / ред. С. І. Чорнооченко. – Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2011. – 504 с.
30. Зобов'язальне право України : підручник / за ред. Є. О. Харитонової, Н. Ю. Голубевої ; Нац. ун-т, "Одес. юрид. акад." – К. : Істина, 2011. – 848 с.
31. Ісаєв А. М. Договір дарування за Цивільним кодексом України : монографія / А. М. Ісаєв. – Х. : Дьякопенко, 2010. – 224 с.
32. Краснова М. В. Договори в екологічному праві України: навч. посіб. / М. В. Краснова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Алерта, 2012. – 216 с.
33. Крупчан О. Д. Агентський договір : порівняльно правовий аналіз за законодавством України та Республіки Молдова : монографія / О. Д. Крупчан, В. В. Проценко. – К. : НДІ приват. права і підприємництва, 2011. – 357 с.
34. Лукасевич-Крутник І. С. Договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт : монографія /

- І. С. Лукасевич-Крутник. – Т. : Економічна думка ТНЕУ, 2012. – 178 с.
35. Пучковська І. Й. Неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава та притримання як способи захисту прав кредитора в договірному зобов'язанні : навч. посіб. / І. Й. Пучковська. – Х. : ФІНН, 2013. – 144 с.
36. Стеценко С. Г. Медичне право України (правові засади забезпечення медичного страхування) : монографія / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, Я. М. Шатковський. – К. : Атіка, 2010. – 208 с.
37. Сучасне українське медичне право : монографія / за заг. ред. С. Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.
38. Фокс Ч. Составление договоров. Чему не учат студентов / Ч. Фокс ; пер. с англ. – 4-е изд. – М. : Альпина паблишерз, 2011. – 293 с.
39. Харитонов Є. О. Цивільне право України / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
40. Харитонов Є. О. Цивільне право : посіб. для підгот. До іспиту / Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубєва, Ю. Ю. Акіменко. – 3-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Одіссей, 2013. – Ч. 2. – 256 с.
41. Хужокова И. М. Доктрина добрых нравов и публичного порядка в договорном праве: сравнительное исследование / И. М. Хужокова. – М. : Норма : Инфра-М, 2011. – 112 с.
42. Цивільне право України (традиції та новації) : монографія / [С. В. Ківалов [та ін.] ; за заг. ред.: Є. О. Харитонova, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонovoї] ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад". – О. : Фенікс, 2010. – 700 с.
43. Цивільне право України. Особлива частина / за ред.: О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
44. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред.: В. Г. Фазикоша, С. Б. Булеци. – К. : Знання, 2013. – 752 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

45. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред.: В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Яроцький ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2014. – Т. 2. – 816 с.
46. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Страйд : ФО-П Лисяк Л. С., 2012–2013. – (Серія "Коментарі та аналітика").
47. Загальні положення про зобов'язання та договір: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців. – 2012. – 736 с.
48. Договори про передачу майна у власність та користування: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців. – 2013. – 672 с.

Додаткова

49. Цират А. В. Руководство по составлению и заключению франчайзинговых договоров : право и практика : учеб.-практ. пособие / А. В. Цират. – К. : Истина, 2010. – 352 с.
50. Аномалії у цивільному праві : навч.-практ. посіб. / Р. А. Майданик, С. М. Бєрвєно, Н. І. Майданик та ін. ; відп. ред. Р. А. Майданик. – К., 2010. – 1008 с.
51. Безклубий І. А. Банківські правочини : монографія / І. А. Безклубий. – К., 2007. – 456 с.
52. Бєрвєно С. М. Проблеми договірної права України : монографія / С. М. Бєрвєно. – К., 2006. – 392 с.
53. Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – К., 2008. – 208 с.
54. Валах В. В. Наследственные отношения в Украине, Российской Федерации, Франции, Германии и США (сравнительно-правовое исследование) : монографія / В. В. Валах. – Х., 2012. – 320 с.

55. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія / І. В. Венедіктова. – Х., 2011. – 260 с.
56. Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України "Про акціонерні товариства" / О. М. Вінник. – К., 2009. – 312 с.
57. Гриня А. Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб : монографія / А. Б. Гриняк. – К., 2008. – 176 с.
58. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : монографія / О. В. Дзера. – К., 2001. – 255 с.
59. Дзера О. В. Розвиток права власності громадян в Україні : монографія / О. В. Дзера. – К., 1996. – 271 с.
60. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін. ; за ред. О. В. Дзери. – К., 2008. – 896 с.
61. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін. ; за ред. О. В. Дзери. – К., 2009. – 1200 с.
62. Заїка Ю. О. Спадкове право України : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконь / за ред. О. В. Дзери. – К., 2009. – 353 с.
63. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / за ред. В. В. Луця. – Тернопіль, 2007. – 320 с.
64. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін. ; за ред. О. В. Дзери. – К., 1998. – 912 с.
65. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти) : монографія / Т. С. Ківалова. – Одеса, 2008. – 360 с.
66. Коссак В. М. Право інтелектуальної власності / В. М. Коссак, І. Є. Якубівський. – К., 2007. – 208 с.
67. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / О. В. Кохановська. – К., 2006. – 463 с.

68. Кузнецова Н. С. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування / Н. С. Кузнецова, І. Р. Назарчук. – К., 1998. – 518 с.
69. Кухарев О. Є. Виконання заповіту: проблеми теорії та практики : монографія / О. Є. Кухарев. – Х., 2009. – 263 с.
70. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко. – К., 2004. – 328 с.
71. Лещенко Д. С. Установи як учасники цивільних відносин: монографія / Д. С. Лещенко. – Дніпропетровськ, 2007. – 196 с.
72. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України: навч. посіб. / А. В. Луць. – К., 2005. – 204 с.
73. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності : навч. посіб. / В. В. Луць. – К., 2008. – 576 с.
74. Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія / В. В. Луць. – К., 2013. – 320 с.
75. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин у цивільному праві : монографія / Р. А. Майданик. – К., 2002. – 502 с.
76. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : монографія / за ред. О. Д. Крупчана, В. В. Луця. – К., 2012. – 400 с.
77. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 3 т. Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – Х. : Право, 2008. – 640 с.
78. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика / Є. О. Рябоконт, С. Я. Фурса, Ю. О. Заїка та ін. – К., 2009. – 352 с.
79. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. / І. В. Спасибо-Фатєєва. – Х., 2012. – 696 с.
80. Харитонов С. О. Цивільні правовідносини : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – К., 2011. – 456 с.
81. Цивільне право України: Особлива частина : підручник / за ред.: О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – К., 2010. – 1176 с.

82. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12. Право власності та інші речові права / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х., 2009. – 544 с.

Навчальне видання

Гончарова Аліна В'ячеславівна,
Кобзєва Тетяна Анатоліївна

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Художнє оформлення обкладинки О. С. Лебедя
Редактори: Н. З. Ключко, С. М. Симоненко
Комп'ютерне верстання А. В. Гончарової

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,77. Обл.-вид. арк. 8,87. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК 3062 від 17.12.2007.